

ՅՈՐԲԵԼԻՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԶԱՔԱՐԻԱ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ ԾՆՆԴԵԱՆ
200-ԱՄԵԱԿ

ԴՈՒՐԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ ՄԱՀՈՒԱՆ
50-ԱՄԵԱԿ

ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ
ՀԻՄՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ
140-ԱՄԵԱԿ

Համագումարի աւարտին, ըստ նախապէս պատրաստուած ծրագրին, Ս. Աթոռիս արժանաշնորհ հիւրերը շրջապտոյտներ կատարեցին զանազան տեղեր:

Հինգշաբթի օր, գլխաւորութեամբ Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարքի այցելեցին Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմի Հրեայ Նահատակներու Եռւշարձանին, ուր զետեղեցին ծաղկեպսակ մը եւ երգեցին «Ի վերին Երուսաղէմ» շարականը:

Նոյն օրը այցելեցին նաեւ Խորհրդարանի շէնքը եւ Երուսաղէմի Թանգարանը: Երեկոյեան, Երուսաղէմի Քաղաքապետը պաշտօնական հիւրասիրութեամբ մը պատւեց Հայ եկեղեցականները: Ընդունելութեան ներկայ եղան հրաւիրեալներ քրիստոնեայ բոլոր համայնքներէն:

* * *

Ուրբաթ ամբողջ օրը, պատուարժան

եկեղեցականներու խումբը այցելեց Գալիլիոյ շրջանը: Նախ, Յուդայի եւ Սամարիոյ լեռներու ճամբով բարձրացան Թափօր լեռ եւ Ֆրանսիսկեան հայրերու եկեղեցիին մէջ կատարեցին կարճ արարողութիւն մը: Ապա, շրջեցան Տիբերիոյ լիճին շուրջ՝ Թապղա, Կափառնաոււմ եւ Նոթեան լեռ, ուր եւս կատարեցին եկեղեցական արարողութիւն մը:

Ճաշէն ետք, հացի եւ ձուկի հրաշքին տեղն իսկ, եկեղեցական հայրերը բարձրացան Նազարէթ, ուր Աւետումի նորակառոյց Տաճարի մուտքին, ընդունեց զիրենք Լատինաց Պատրիարքական Փոխանորդը եւ Ֆրանսիսկեան Միաբանութեան վանահայրը: Տաճարի ստորերկրեայ մասին մէջ, հոն ուր պեղումները յայտնած են Ս. Մարիամի եւ Ս. Յովսէփի տան մնացորդները, Հայ եկեղեցականները երգեցին «Ձանճառելի Լուսոյ Մայր» շարականը, աղօթեցին եւ կատարեցին իրենց ուխտը:

Նոյն գիշեր, Յորդանան գետի հովիտի

Համագումարի մասնակցող եկեղեցական հայրերու Երուսաղէմի Քաղաքապետին կողմէ տրուած ընդունելութեամբ առթիւ խօսք կ'առնէ Ամեն. Եղիշէ Պատրիարք, իր կողքին ունեւալով Դիւանապետ Գերշ. Տ. Շահէ Արք., որում ետին մասամբ կ'երեւի Երուսաղէմի Քաղաքապետը:

ճամբով, հոգեւոր հայրերը վերադարձան
Երուսաղէմ, Քրիստոսի մանկութեան, հը-
րաշագործ կեանքին եւ քարոզութեան վայ-
րերուն ստեղծած խոր ապրումներով եւ ան-
մոռանալի ներշնչումներով լեցուցած ի-
րենց հոգին:

• • •

Շաբաթ առաւօտ, Ս. Յակոբայ Մայր
Տաճարին մէջ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ:
Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոս մա-
տոյց Ս. Պատարագը եւ հոգեգմայլ քարոզով
ոգեկոչեց Դուրեան Պատրիարքը:

• • •

Ս. Պատարագի վերջաւորութեան,
կարճ դադարէ մը ետք, բացուեցաւ Յորե-
լիմական հանդէսը, Ալեքս եւ Մարի Մանու-
կեան Սրահին մէջ:

Ներկաները յոտնկայս երգեցին նախ
Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայա-
րանի քայլերգը՝ Սիրտ ի սիրտ եւ ձեռն ի
ձեռն եւ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան
քայլերգ դարձած աւանդական շարականը
Օրհնեցէ՛ք զՏէր յօրհմութիւն ի մօր, քանզի
ծագեաց մեզ եղջիր փրկութեան ի Տանէ
Դաւթի...:

Յայտագիրը վարեց Ժառանգաւորաց
Վարժարանի եւ Ընծայարանի Վերատեսուչ
Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս: Բացման
խօսքէն ետք, ան հրաւիրեց Հոգշ. Տ. Փա-
ռէն Մ. Վարդապետը, որ խօսի Զաքարիա
Պատրիարքի մասին, անոր ծննդեան եր-
կուհարիւրամեակին առիթով: Հայր Սուրբը
ներկայացուց Յորեղեար Պատրիարքը հե-
տեւեալ բառերով.

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրեր,
Գերաշնորհ, Հոգեշնորհ եւ Արժանաշնորհ Նորայրներ
եւ սիրելի մերկաներ.

Զաքարիա Պատրիարքի մասին իմձմէ խմորուած է մերկայացմել ամոր կեանքը եւ գոր-
ծերը: Ասկէ մօտաւորապէս 15 օրեր առաջ, երբ որ իմացայ այս մասին, ուզեցի պրպտել
աղբիւրներ գտնելու համար տեղեկութիւն ամոր մասին: Դժբախտաբար, այս շատ կարեւոր
Պատրիարքի մասին, գտնէ իմ կատարած պրպտումներէս յայտնի եղաւ որ դժուար է տել տե-
ղեկութիւն գտնել մէկէ աւելի աղբիւրներու մէջ: Կ'երելի աղբիւրներու կարեւորագոյնը
Սաւալանեանի հատորն է, գոր միայն այստեղ կրցայ ձեռք անցնել, իսկ միւս կարեւոր աղ-
բիւրը Օրմանեան Պատրիարքի Ազգապատում գիրքն է: Անշուշտ որ Օրմանեան Պատրիարք
ամբողջ Հայ Եկեղեցւոյ պատմութիւնը մերկայացնելու իր մտադրութեան մէջ, շատ մեծ
ուշադրութիւն եւ կարեւորութիւն չէ տուած, այսպէս ասաց, միջանկեալ դէպքերու, որոնք
ազգային ամենէն կարեւոր հարցերը չէին իրեն համար: Այս մախարանիս պատճառն այն է

Յորեղեար Պատրիարքի Բացման
Խօսքը կ'ընէ
Գերշ. Տ. Շահէ Արք. Աթեմեան

որ Երուսաղէմի Հայոց միաբաններում վրայ պարտք կը դրուի մերկայացնելու համգամա-
մաւոր կերպով այս անձը, որ կարեւոր դեր մը կատարած է մեր Պատրիարքութեան պատ-
մութեան մէջ: Պիտի փափաքէինք որ գրուէր անոր մասին, ըլլայ, թերեւս այս առթիւ եւ կամ
յետագային, գրեյլի կամ գրքի ձեւով, պատկերացնելով անոր կեանքը եւ գործունեու-
թիւնը: Այստեղ մի իմի մօթեր առած եմ եւ անոնցմով՝ պիտի ջանամ ձեզ հաղորդակից
դարձնել անոր կեանքին եւ գործին:

Զաքարիա Պատրիարք ծնած է 1780 թուականին Հիմ Հարքի Կոթ գիւղը եւ Օրմանեան
Պատրիարք Պաւստոս Գառնիկի կողմէն կը գործածէ Հիմ Հարքի որպէս տեղական քացատրութիւն:
Անկեա որդին էր Պետրոս Բաշեանայի, որ կանուխէն կ'այրիւմայ եւ կը պարտաւորուի իր
գաւակը յանձնել կնոջ մը խնամքին, իսկ իմքը կ'երթայ եւ կ'ապաստանի Մշոյ Ս. Առաքելոց
վանքը եւ այնտեղ կուսակրօն եկեղեցական կը դառնայ: Երբ որ մանուկը տակաւին 10 տարե-
կան էր, հայրը զինք իր մօտ կ'առնէ, այսինքն Ս. Առաքելոց վանքը, եւ այնտեղ՝ անոր
կ'ուսուցանէ մաթեմական գիտելիքներ, ըմբօրցանութիւն, կրօնագիտութիւն եւայլն: Մի քա-
նի տարի ետք, մանուկը իմքի մը ուրիշներու հետ միասին կ'երթայ Ս. Էջմիածին, այնտեղ
շարունակելու իր ուսումը, եւ առիթ կ'ունենայ աշակերտելու այն ժամանակ Ս. Էջմիածնի
մէջ կարեւոր դէմքերէն Ներսէս Աշտարակեցիի, որ տակաւին արեղայ էր: Հոն կը մնայ մի
քանի տարի եւ կը սորվի այն ինչ որ Աշտարակեցիին եւ ուրիշներ կրնային ջամբել իրեն:
Ապա կը վերադառնայ դարձեալ իր հօրը մօտ՝ Ս. Առաքելոց վանքը եւ այնտեղ եւս կը շարու-
նակէ իր ուսումնասիրութիւնները: Սակայն միշտ կը տառապի ուսումի պակասէն եւ հետե-
ւաբար կը սկսի մտածել ուսման կեդրոններու մասին, կը սկսի մտածել Աթնքի եւ Ադի-
սանդրիոյ մասին, սակայն կ'անդրադառնայ թէ անոնք այլեւս դադրած էին Հայ հոգեւորա-
կանին ուսման կեդրոններ դառնալէ, եւ ուրեմն, կ'երթայ Պոլիս, այնտեղ յուսալով գտնել
այն ինչ որ կը փափաքէր: Պոլսոյ մէջ պատահմամբ կը հանդիպի մի իմի Մխիթարեան
վարդապետներու, եւ անոնց ֆաշլերութեամբ կ'երթայ Վենետիկ՝ Ս. Ղազար վանքը: Այն-
տեղ կ'ամբողջացնէ վանքին ուսումնական ըմբացը եւ, երբ որ ժամանակը կու գայ որ իր
ուխտը կատարէ, վանքի հայրերուն կը քացատրէ իր մտադրութիւնը թէ իմք հոգեւորական
ըլլալու մպասակ չունի եւ կը ձգէ ուրեմն Վենետիկը ու կը վերադառնայ Կոստանդնուպո-
լիս: Այնտեղ կը ծանօթանայ Երուսաղէմի Պոլսոյ փոխանորդին եւ անոր միջոցաւ կը ղրկուի
Երուսաղէմ: Այն ժամանակ սովորութիւն էր Երուսաղէմի մէջ եւ այլ վանքեր, ուր գոյու-
թիւն չունէին դպրոցներ, փոքրաւորութեամբ հասնիլ ընծայացուի վիճակին, եւ իմքը մաթ
փոքրաւորութիւն կ'ընէ: Երուսաղէմի մէջ կ'անդրադառնան թէ իմք քաւական գիտակից անձ-
նաւորութիւն մըն է, ուստի օգնական գրագիրի պաշտօն կը ստանձնէ Կիրակոս վարդապե-
տին մօտ, որ այն ժամանակ վանքի ընդհանուր քարտուղարն էր: 1818 թուականէն առաջ,
Թեոդորոս Պատրիարքի կողմէ ան կը ձեռնադրուի կուսակրօն քահանայ: Անկէ 5-6 տարի-
ներ ետք, զինք կը տեսնենք որպէս մուխրակ՝ մաթ Տիգրանակերտ, ապա Սասուն եւ Զմիւռ-
նիա, եւ վերջապէս 1826 թուականին, Երուսաղէմի փոխանորդութեան պաշտօնին կը կոչուի
Պոլսոյ մէջ: Այս շրջանին իր մտածումը կ'ըլլայ Աթոռի գանազան հարցերով զբաղիլ Պոլսոյ
մէջ եւ յատկապէս Ս. Տեղեաց հարցերով:

Անշուշտ Աթոռը տարօրինակ վիճակի մը մէջ կը գտնուէր այդ օրերուն: Կ'արժէ ի մտի
ունենալ այն պարագան որ իր մաթորդը, Գաբրիէլ Պատրիարք, կառավարելու շնորհք չու-
նենալով, Աթոռը մեծ պարտքերու տակ էր դրուած, եւ Պոլսոյ մէջ Պատրիարքի եւ Ազգա-
յին իշխանութեանց մերկայացուցիչներու կողմէ, Պօղոս Ադրիանապոլսեցիին մշանակուած
էր որպէս ընդհանուր վերատեսուչ վանքի գործերուն: Պատրիարքը, տասը տարիներու
ժամանակաշրջան մը, իր Աթոռէն հեռացած, Պոլիս հաստատուած էր եւ Պօղոս Ադրիանա-
պոլսեցի Արքեպիսկոպոսն էր որ կը վարէր վանքի գործերը, միաբանական ժողովի մերկա-
յացուցիչներուն հետ: Վանքի տնտեսական վիճակը Պօղոսի շրջանին, բարւոյման շրջանի
մը մէջ էր:

Թերեւս միւթէն դուրս պիտի ըլլայ մանրամասնութեանց մէջ մտնել, քայց այնքան քա-
րեկարգ վիճակի մէջ էր, կամ տնտեսապէս լաւ վիճակի մէջ էր, որ մոյմիսկ Պոլսոյ Ամի-
րանբը կը ջանամ օգտուիլ Երուսաղէմի դրամէն, եւ այնտեղը, Պոլսոյ մէջ, կը հաստատեն
վարժարան մը՝ Երուսաղէմի վարժարան անուան տակ, այն մտածումով որ այս վարժարանի
շրջանաւարտները օր մը պիտի գային եւ պիտի միաբանները դառնային Ս. Աթոռին: Ուրեմն՝
տնտեսական այս բարւոյ վիճակի մէջ էր Պատրիարքական Աթոռը, այդ օրերուն, եւ ասոնց
մէջ իր քաժիմը ունեցած է մաթ Զաքարիա վարդապետ:

Ս. ԱԹՈՒՈՅՍ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՊԱՏՐԻԱՐԺ Տ. ԶԱԲԱՐԻԱ Բ. ԿՈՐԵՑԻ

Բայց միւս կողմէն, Սրբատեղեաց հարցերը գերակշիռ դեր մը կը կատարէին այդ շրջանին, մեր ազգային մտահոգութիւններու շարքին, եւ կը մտահոգէին Ս. Աթոռի բոլոր միաբանները, մերառեալ Ս. Աթոռի փոխանորդը՝ Պոլսոյ մէջ, որ իրեն վրայ պարտք կը դնէ ջանալ Սրբատեղեաց մէջ Հայոց իրաւունքները պաշտպանելու: Եւ այս ուղղութեամբ ամիկա Փիշմիշեան Ամիրայի հետ գործակցաբար, կը ջանայ վերահաստատել Ս. Յարութեան Բերիստոսի Ս. Գերեզմանի վրայ Հայոց պատարագելու իրաւունքը, ինչ որ տարօրինակ կերպով կը յաջողի, առանց միջնորդութեան ուրիշ կարեւոր Ամիրաներու, որոնք կարծէք կը մախանձին ալ, ամձնական շնորհներով եւ հմարամտութեամբ ստացուած յաջողութեան համար:

Ուրեմն՝ 1829 թուականին կը յաջողի Հայոց Բերիստոսի Ս. Գերեզմանի վրայ պատարագելու իրաւունքը վերստին առնել, որ կը խորհիմ թէ իր ամբողջ կենսաճի կարեւորագոյն գործերէն մէկն է, եւ որ երախտապարտ պէտք է ձգէ մեզ բոլորս: Ս. Յարութեան Բերիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագելու իրաւունքը չենք գիտեր թէ երբ առնուած էր մեզմէ, այսինքն երբ մենք գրկուած էինք այնտեղ պատարագելու մեր իրաւունքէն: Այս մասին թէ՛ Սաւալանեան եւ թէ Օրմանեան, յստակ տեղեկութիւններ չեն տար, որովհետեւ իրենք չեն կրցած գտնել պատմական այդ իրողութեան ճշգրիտ թուականը: Հետեւաբար՝ այս իրաւունքը առնելէն անմիջապէս ետքը, իմք կը ջանայ մասնաւոր Ս. Գողգոթայի վրայ պատարագելու իրաւունքը եւս ձեռք ձգել, բայց Յարութիւն Ամիրայ Պէգնեան, որմէ անկախաբար աշխատած էր իմք, կարծէք կը մախանձի այս երիտասարդ վարդապետին կատարած գործերէն եւ ձեռով մը կը հասկցնէ առ որ անկ է թէ իմք գործ չունէր մախորդ խնդրագրի պարագային, եւ հետեւաբար անոնք որոնք կը կարգադրէին այդ գործը՝ իմք, հասկնալով այս պարագան, 1830 թուականին կ'ախորհն վարդապետը կիպրոս: Տարի մը ետքը կը տեսնենք զինքը Նրուսաղէմի վանքին մէջ եւ երկու տարիներ ետքը արդէն վանքի իշխանութեան արտօնութեամբ եւ երամագրով կ'երթայ Ս. Էջմիածին եպիսկոպոս ձեռնադրուելու եւ վերադարձին կ'ըլլայ օգնականը Պօղոս Ադրիանապոլսեցի Արքեպիսկոպոսին, որ ծայրագոյն կառավարիչ մշակուած էր Ս. Աթոռի:

Այս շրջանին է որ Զաքարիա կը մուիրուի իր մախասիրութիւնները իրագործելու աշխատանքին: Կիպրոս իր ախորհրդութեան շրջանին, Թրիքստ քնակող Պետրոս Նուսուֆեան անուն վաճառականէն ստացած էր կարգ մը տպարանային կազմածներ, եւ ապա, երբ կը գտնուէր Եգիպտոս, այնտեղ եւս ուրիշ Հայ վաճառականէ մը՝ Ալեքսան Եղիազարեանէն, տպագրական մամուլ մը ձեռք ձգած էր եւ վերջապէս 1833 թուականին Պօղոսի արտօնութեամբ եւ հաւանութեամբ միաբաններու, կը հաստատէ Ս. Աթոռի Տպարանը, որ կարելի է ըսել թէ Օսմանեան կայսրութեան մէջ, Թուրքիայէն դուրս գտնուող միակ Հայ տպարանն էր քաւական երկար ժամանակ: Միաբանները այնքան կը խանդավառուին տպարանի այս գաղափարով որ իրենք ալ որոշ գոհողութիւններ կ'ընեն, ինչպէս Պօղոս իմքը իր Աթոռին հանդէպ ունեցած իր պահանջը կը յանձնէ Զաքարիային, ինչպէս մասնաւոր Ս. Աթոռի Լուսարարապետը մոյմը կը կատարէ Աթոռի վրայ ունեցած իր պահանջքին մկատմամբ եւ այն օրերուն վախճանած Հնդկաստանի մուիրակ Սամուէլ Վարդապետի թողոմն ալ կը տրամադրուի իրեն, որպէսզի այս գործը յառաջ տանի:

Զաքարիա իր ամբողջ Պատրիարքութեան շրջանին, 1833-էն մինչեւ 1846, 18 գիրքեր հրատարակած է, որոնց մէջ առաջին գործը կ'ըլլայ *Ջանազանութիւն Հինգ Դարուց* աշխատասիրութիւնը, որ ծայրագոյն կառավարիչի աշխատասիրութիւնն էր, թրքերէն լեզուով Անկալացումն էր Հին եւ Նոր Կտակարաններուն, երեք հատորով, որպէսզի մեր ժողովուրդէն անոնք որոնք մեր լեզուն չէին կրնար հասկնալ, անոնք կարենային Ս. Գրոց պատմութեան ծանօթանալ: Անկէ զատ կարեւոր հրատարակութիւնները իր օրով՝ *Մկրտութիւն կանոնաւ Մաշտոց, Յովհաննէս Կաթողիկոսի Պատմութիւն եւ Ներսէս Լամբրոնացիի Խորհրդածութիւն Ս. Պատարագին*: Պոլսոյ Աստուածատուր Պատրիարքը, որ կարծէք քիչ մը կը մախանձէր Զաքարիայի իրագործումներուն, այնքան առաջ կ'երթայ, որ կը թելադրէ փակել տպարանը, որովհետեւ, օրինակի համար, Յովհաննէս Կաթողիկոսի Պատմութեան մէջ, Իսլամներու համար քիչ մը մեղմ եւ կամ աւելի ջատագովական մի բանի էջեր կային, եւ անկէ զատ մասնաւոր Լամբրոնացիի Ս. Պատարագի Խորհրդածութեան մէջ կը տեսնուին քիչ մը կաթոլիկեան գաղափարներ, որ Աստուածատուր Պատրիարք կը վերագրէր մասնաւոր Զաքարիայի, բանի որ ամիկա Միթրաբեան վանքին մէջ կատարած էր իր ուսման մէկ մասը: 1840-ին, Գաբրիէլ Պատրիարք կը վախճանի, այն Պատրիարքը որ մօտաւորապէս 23-24 տարիներ պատրիար-

բութիւն էր ըրած, թէ եւ իրականիմ մէջ տասը տարի միայն վարած էր գործերը: Միաբանութիւնը մոր պատրիարք մը ըմտրելու պահանջէին առջեւ կը գտնուէր, եւ սակայն Միաբանութիւնը ինք չէր համարձակէր այս խնդրանքը մերկայացնելու Պօղոս ծայրագոյն կառավարչին, որովհետեւ անկա, հակառակ յառաջացեալ տարիքին, տակաւին ձեռնհասօրէն կը վարէր պատրիարքարանի գործերը: Վերջապէս, Պօղոս ինքն է որ կ'ամղարդառնայ ըմտրութեան պահանջին, մամաւանդ որ այն ժամանակուայ Երուսաղէմի փոխամորդը, Ջմիւտիացի Յովհաննէս վարդապետը, կը ջանար Ամիրաները սիրաշահիլ, եւ վախ կար որ Ամիրաներու թելադրամբով, եւ կամ ալ պահանջով, զինք Պատրիարքական Աթոռ բարձրացնէին: Հետեւաբար՝ 1841 թուականին, Պօղոս Արքեպիսկոպոս կը մախճանէ Միաբանական ժողով հրաւիրել եւ պատրիարքական ըմտրութիւն կայացնել: Այն օրերու սովորութիւն էր եռապատիկ ցանկ մը մերկայացնել Պոլսոյ Պատրիարքին, որպէսզի անիկա, Ամիրաներու հաւանութեամբ, ըմտրութիւն կատարէ այդ եռանուն ցանկէն: Եռանուն ցանկին վրայ կը մերկայանան Կիրակոս Եպիսկոպոս Մնացականեան Երուսաղէմացի, Յակոբոս Սերոբեան Կ. Պոլսեցի եւ Ջաֆարիա Տէր Պետրոսեան: Կիրակոս Բանի որ Երուսաղէմացի էր եւ հակառակ անոր որ Միաբանութիւնը զինք կը սիրէր, բայց միաբանական օրէնքը կ'արգիլէր մոյմիսկ միաբանութիւնը Երուսաղէմացիի մը, եւ որպէսզի խնդիրներ չյարուցուին Պոլսոյ մէջ, ան իր հրաժարականը կու տայ, որպէսզի զինք մկատի չ'առնեն իբրեւ թեկնածու: Իսկ միւս կողմէ, Յակոբ Սերոբեան մոյմիսկ անդամ չէր Երուսաղէմի Միաբանութեան, հակառակ անոր որ Երուսաղէմի հանդէպ մեծ սէր եւ աշխատամբ տարած էր: Հետեւաբար՝ միակ ըմտրելիմ եռանուն այս ցանկէն կ'ըլլայ Ջաֆարիան, որ առանց երկար ժամանակ կորսնցընելու կը մշտնակուի Պատրիարք Ս. Աթոռիս: 1841-ի Օգոստոսին մասեւ կ'առնուի թագաւորական հրովարտակը եւ անիկա Աթոռ կը բարձրանայ 1841 Հոկտեմբեր 24-ին, երբ արդէն 80-ը անց էր:

Իր կարեւորագոյն գործը, Աթոռ բարձրանալէն ետք, կ'ըլլայ հաստատումը Ս. Աթոռիս ժառանգաւորաց Վարժարանին: Արդէն այս գաղափարը, իր միւս տպարանը հիմնելու գաղափարին հետ, սկիզբէն ձեռով մը բացատրած էր իր միաբանակիցներուն, եւ անոնք զօրավիգ կանգնած էին իր տեսակետին, եւ վերջապէս, Պատրիարքանալէ անմիջապէս ետք կը հաստատէ ժառանգաւորաց Վարժարանը Ռամլէի Ս. Գեորգ վանքին մէջ, որպէսզի հեռու ըլլայ դպրեվանքը Երուսաղէմէն եւ այնտեղ տիրող զանազան պայմաններէն: Որպէս ուսուցիչ կը մշտնակէ Տիգրանակերտցի Ստեփանոս Վարդապետը եւ Տարօնացի Նաչատուր Բահանան: Վերատեսուչ կը կարգէ Կիրակոս Երուսաղէմացի Եպիսկոպոսը, որուն գործակցութիւնը արդէն կը վայելէր երկար ժամանակէ ի վեր: Յաջորդ տարին անիկա կը փոխադրէ Վարժարանը Ռամլէն Երուսաղէմ, բայց դարձեալ չուզէր բերել Վարժարանը եւ հաստատել զայն վանքին մէջ, այլ վանքապատկան կալուածի մը մէջ, վանքէն դուրս, կը շարունակէ անոր գոյութիւնը: 1843 թուականին, դարձեալ Կիրակոսին կը թելադրէ պատրաստել կանոնագիր մը Վարժարանին համար: Այդ օրերուն, Մուրատ Պօյաճեան վարժապետը, որ Արմաշի կարեւոր ուսուցիչներէն մին էր, ուխտաւորաբար կը գտնուէր Ս. Աթոռ: Անկէ կը խնդրուի մնալ Երուսաղէմ եւ ուսուցչութեամբ պարապիլ այս Վարժարանին մէջ, ինչ որ յաճախ կ'առնէ եւ պաշտօնը կը վարէ շնորհալի կերպով:

Եթէ մկատի չ'առնենք Ս. Աթոռի ժառանգաւորաց Վարժարանի հաստատումը, Ջաֆարիայի պատրիարքութեան շրջանը իրապէս կ'ըլլայ տխուր շրջան մը, որովհետեւ հակառակ անոր որ անիկա բաւական կարողութիւններ ցոյց էր տուած Ս. Յարութեան Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագելու իրաւունք ստանալով, տպարանի հաստատումով եւայլմ, սակայն իր պատրիարքութեան շրջանին անիկա գրեթէ բացարձակապէս չկրնար որեւէ գործ ընել: Իր պատրիարքութեան շրջանը, չորս ու կէս տարի տեւող, խնդիրներով լեցուն շրջան մըն է. խնդիրներ՝ Ս. Տեղերու մէջ եւ խնդիրներ մասեւ Աթոռի միաբաններէն ոմանց հետ: Ս. Տեղերու խնդիրները առաւելաբար Բեթղեհէմի տաճարին խնդիրներն էին, ուր Յոյներու հետ չլուծուած հարցեր կային, եւ որոնց համար դիմում կը մերկայացնէին. այդ դիմումները երբեմն կ'ընդունուին, երբեմն չեն ընդունուիր, հրովարտակ կու գար, չէր գործադրուէր, բանալի կը տրուէր, բանալիմ ետ կ'առնուէր, կամայական կացութիւն մը կը տիրէր իշխանաւորներուն կողմէ, բայց վերջ ի վերջոյ, ըսուելիքն այն է որ Ջաֆարիա Պատրիարք չկրնար յաջողիլ տիրանալու այն իրաւունքներուն, զորս կենթադրէ որ վանքը ունի մախորօք տրուած հրովարտակներու հիման վրայ: Հետեւաբար՝ Ս. Ծմնդեան տաճարին մէջ կը ձաւորուի ան: Ս. Յարութեան տաճարին մէջ եւս խնդիրներ կային, խնդիրներ՝ որոնք սկսած

էին Ս. Յարութեան Տաճարի հրդեհէն ամբիջապէս ետք՝ 1808-ին: Այնտեղ եւս Յոյներու հետ խնդիրներ կային, եւ քանի որ Յոյներն էին մորոգողները Ս. Յարութեան Տաճարին, հետեւաբար՝ անոնք դժուարութիւններ կը յարուցանէին եւ կը զլանային տալ այն իրաւունքները որոնք կը պատկանէին Հայոց: Սեմեակներու շինութեան հարցեր կային, կար մասն Ս. Յարութեան բակին մէջ Ս. Յովհաննէսի մատրան շինութեան հարցը, տամիքի բարձրացման եւ ուրիշ հարցեր, ուր Ջափարիա Պատրիարք չկրնար ձեռք ձգել այն ինչ որ կ'ուզէր: Այնքան կը վհատի Պատրիարքը, որ մոյմիսկ Օրմանեան կը հաստատէ այն իրողութիւնը որ Պոլսոյ փոխամորդին կը գրէ որ *Եթէ ազգը զիս չուզէր որ ես իմ պատրիարքութիւնս շարունակեմ, ես պատրաստ եմ հրաժարելու*: Միմչեւ այնտեղ կ'երթայ իր յուսախարութիւնը եւ յուսալուծութիւնը: Անկէ զատ մասն կար ուրիշ հարց մը, որ կը զբաղեցնէր Պատրիարքը եւ որ զբաղեցուց մի քանի պատրիարքներ իրմէ ետք, ամ ալ Եգիպտոսի առաջնորդութեան խնդիրն էր: Միմչ այդ, պատրիարքարանը սովորութիւն ունէր տեսուչներով կառավարելու իր գանազան քեմերը: Այս շրջանին Եգիպտոսի մէջ Գաբրիէլ Գերմանիկցի վարդապետը կը ջանայ ազգայինները սիրաշահիլ եւ յետին մպատակներով, մաշ կը զլանայ Աթոռին տալ ամոր եկամուտները, ապա մոյմիսկ կը զլանայ Աթոռին մերկայացնելու Եգիպտոսի վանքապատկան կալուածներու հաշիւները, եւ հուսկ ապա, կը ջանայ Աթոռն ստանալ Եգիպտոսութեան վկայական եւ Եգիպտոս կը ձեռնադրուի Կիլիկիոյ մէջ - Սիսի մէջ ըսել կ'ուզեմ: Ապա իմզգիմքը անկախ կը հռչակէ Պատրիարքութեան եւ մասն վանքապատկան կալուածներու ամբողջ եկամուտը կը դարձնէ տեղւոյն եկեղեցիներուն պէտքերուն համար: Այստեղ եւս Ջափարիա Պատրիարք կը ձախողի ձեռով մը, հակառակ իր բոլոր ջանքերուն, որովհետեւ տեղւոյն ազգայինները, որոնք արդէն կարեւոր դիրքերու տիրացած էին, համաձայն էին Գաբրիէլ Եգիպտոսի ձեռնարկներուն եւ մոյմիսկ կը քաջալերէին զայն:

Թերեւս պէտք է մատնանշել այստեղ այն իրողութիւնը որ, երբ էջմիածնի Կաթողիկոսարանը թափուր կը մնայ, եւ մոր ըմտութեան կը ձեռնարկուի, Ներսէս Աշտարակեցիի հետ կաթողիկոսական թեկնածու կը մերկայացուի Ջափարիա Պատրիարքը, եւ սակայն ամ ձեռով մը կը հրաժարի թեկնածու մկատուելէ, հակառակ ազգի փափաքին, եւ առ ի երախտագիտութիւն իր այդ արարքին, Ներսէս Աշտարակեցի կը բարեխօսէ Ջարին եւ Ջարը առ ի մշան գնահատութեան ամոր կը դրկէ պանակէ մը որուն շուրջ ալ Ջափարիա կարգ մը դժուարութիւններ կը յարուցանէ, բայց վերջ ի վերջոյ կը ստանայ զայն: 1848 թուականին կը վախճանի Ջափարիա, չորսուկէս տարի Պատրիարքութիւն վարելէ ետք:

Եգրափակելու համար ըսուելիքը Ջափարիա Պատրիարքի մասին, պէտք է ընդունիլ որ ամիկա եղած է իր շրջանին ամենէն կարկառուն հոգեւորականներէն մին իր պատրաստութեամբ, իր ուսմամբ, իր մոր գաղափարներ հետամտելու ջանասիրութեամբ, ըլլայ ամիկա տպարանի գործը, ըլլայ ամիկա Ս. Յակոբեանց ժառանգաւորաց վարժարանի հաստատման գործը, եւ թերեւս մեծագոյն վկայութիւն իր կարողութեանց մասին՝ իր թեկնածու համարուիլն է Ներսէս Աշտարակեցիի հետ միասին որպէս էջմիածնի Մայր Աթոռի կաթողիկոսական թեկնածու: Կ'արժէ որ, ինչպէս կ'ըսէի խօսքիս սկզբնաւորութեան, աւելի հանգամանորէն, ոչ եւս, այլ ուրիշ մէկը, ստանձնէ իր վրայ պարտականութիւն այս առթիւ մերկայացնելու Ջափարիա Պատրիարքի կեանքը եւ գործը, որպէսզի այս Հաստատութիւնը, որ բազում պատճառներ ունի երախտապարտ ըլլալու այս Պատրիարքին, կարենայ կորողական ձեռով մը մերկայացնել արժանաւոր իր Պատրիարքը: Շնորհակալութիւն:

Երկրորդ Յորեւեանը, որուն նուիրուած էր Հանդէսը, ժառանգաւորաց վարժարանի հիմնարկութեան 140-ամեակն էր: Այս առթիւ, Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս Ներկայացուց պատմականը վարժարանին եւ հին նկարներու, խմբանկարներու եւ առանձնացուած դիմագծերու ցուցադրութեամբ յիշատակներ վերակենդանացուց:

Երրորդ Յորեւեանը, որուն տօնակատարութեան նուիրուած է Հանդիսաւոր պա-

չը՝ նուիրուած էր Երջանկայիշատակ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի, իր մահուան յիշանամակին առիթով:

Ժառանգաւոր սաները, ղեկավարութեամբ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոսի եւ մասնակցութեամբ Հոգշ. Տ. Խահակ Մ. վարդապետի, երգեցին Յորեւեարի բանաստեղծութիւններէն հետեւեալ երկուքը, որոնք դաշնաւորուած են Շահան Պէրպէրեանի կողմէ:

ԵՏԵԻԷՍ ԵԿՈՒՐ

Խ Ա Չ Ը

«Ասէ ցնա (ցՊետրոս) Յիսուս, եկ զկնի իմ»
(Յովհ. ԻԱ. 19)

Եթէ զիս տանիս դէպի Յորդանան՝
Բացուած երկինքի հրաշքներուն ներքեւ,
Կուգա՛մ վայելել Բու սիրոյդ պարգեւ
Վայրերն այն դալար, ուղիներն փափկութեան:

Կուգա՛մ ետեւեղ՝ եթէ տանիս զիս
Կանայի զըւարթ ակումբներուն մօտ,
Ուր թակոյկներուդ գինին ծաղկահոտ
Պիտի արքեցնէ օրերը կեանքիս:

Կամ եթէ տանիս զիս հոն՝ ուր յոգնա՛ծ
Ու վաստակարեկ նըստար մօտ հորին,
Եւ Բու կենդանի ջուրէդ առօրին
Կուգա՛մ բուծելու ծարաւս անծկայրեաց:

Կուգա՛մ թէ տանիս զիս Գեմնեսարէ՛ք՝
Ծովակին չըմաղ ափերուն վըրայ,
Ուր անուշ հովին հետ կը թըրթըռայ
Արձագանգ մը միշտ՝ անջինջ բառերէդ:

Պատրաստ եմ գալու՝ եթէ տանիս զիս
Դէպի այն լեռան կատարն ամառդի՛ն՝
Ուր շողերն հագար արեւ ու վարդի,
Ու բոցով կ'վառեմ ամպերն երազիս:

Կուգա՛մ ոստերով ձիթեմիներու
Հո՛ն ուր յաղթութեամբ կ'ողջունուիս համակ,
Ու տարածելով ձորձորս ոտքիդ տակ՝
Կը վազեմ փառքիդ շուքն ընդգրկելու:

Կուգա՛մ ետեւեղ մինչեւ վերնատուն,
Վերջին ընթրիքէդ քաժինս առնելու,
Ու նըւագելով երգ կամ ալելու՝
Կեդրոնի ձորէ՛ն ալ կ'անցնիմ ժըպտուն:

Բայց կը վարանիմ գալ Գեթսեմանի՝
Ուր բուռով մ'աչքերս պիտի ծանրանան.
Դուցէ ա՛յն ըլլայ իմ բուռը մահուան
Ու մեծ Ոչինչին գիրկը զիս տանի...:

Մի՛ մի՛ զիս կանչեր աւելի հեռուն,
Ուր անիրաւներ կը ծաղկեն ըզՔեզ,
Որ խարոյկի բով՝ խանձողի մը պէս
Իրծկած չը մըխա՛մ՝ մոխիր դառնալու:

Ճ՛հ, միթէ կըրնա՞մ գալ Բու ետեւեղ
Երբ խաչը ուսիդ կ'նլլես Գողգոթա.
Բայց ի՛նչ անբոս հրապոյր, ի՛նչ բուռն ուժ է դա՛
Որ զիս դէպի հո՛ն ալ կ'տանի Քեզ հետ:

Թէ պաշտումի թափն ունենաս՝
Տերն գոյգ մը թեւ քեզի կուտայ,
Որպէս զի Իր Ուժը անհաս
Սաւառացնես երկրի վըրայ:

Թէ տեսիլներ ունենաս դուն՝
Յայտնութիւն մ'ալ քեզի կուտայ,
Որպէսզի Ի՛ր Կամքը արթուն
Հանդիսացնես երկրի վըրայ:

Թէ քարձումքէ մ'իջուսիս իր հետ՝
Ինքը քեզի շե՛շտ մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Խօսքը յաւետ
Արձագանգես երկրի վըրայ:

Թէ վերացած յառիս իրեն՝
Հո՛ւր լեզու մ'ալ քեզի կուտայ,
Որպէս զի Իր Կայծը վերէն
Սահեցընես երկրի վըրայ:

Եթէ մըտնես իր ամպին մէջ՝
Ինքը քեզի շանք մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Վրէժը անշէջ
Փայլատակես երկրի վըրայ:

Իսկ իր լոյսին թէ երթաս մօտ՝
Ինքը քեզի ջահ մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Փառքը անաղօտ
Վարդավառես երկրի վըրայ:

Եթէ նետուիս իր գիրկն անուշ՝
Ինքը քեզի երգ մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Շնորհն երկնայուշ
Թըրթռացընես երկրի վըրայ:

Թէ համբուրուիս հետ իր վերքին՝
Ինքը քեզի կեանք մը կուտայ,
Որպէս զի Իր շունչը անգին
Ոգեւորես երկրի վըրայ:

Իսկ թէ թաղուիս իր շուքին տակ՝
Ինքը քեզի շող մը կուտայ,
Ոչինչին դէմ յոյսին անփակ
Ճառագա՛յրը երկրի վըրայ:

Ու այդ Ուժը, այդ Կամքն ու Խօսք
Այդ Կայծն ու Վրէժ, այդ Փառքը սոսկ,
Այդ Շնորհն ու Շունչ, այդ Յոյսն համայն
Քեզի տըրուած ԽԱՉՆ է միայն:

Կը բանախօսէ
Հոգ. Տ. Իսահակ Մ. Վարդապետ

ունիմ ու կասկածը մաքուր, իր յատուկ հոգեբանութիւնը եւ աշխարհայեցողքը ունեցող անցեալի մը մէջ ապրող եւ գործող կարեւոր անձի մը կեանքը եւ վաստակը վերաներկայացընելը, տեսակետով մը, իր էութեամբ եւ ստոյգ արժէքի եւ արժանիքի կշիռէն վար փորձ մը պիտի ըլլայ: Բայց ջանամ պիտի, ուրուագծել պատկերը մախ՝ Դուրեան Սրբազանի կեանքին, անոր մէջ հիւսելով իր գործը, միջավայրերը, ուրկէ անցաւ, եւ ապա բերել երեսան իր արժէքն ու արժանիքը համեստ եւ երախտիքով լի իմ տուրքը վճարած ըլլալու համար այս մեծ եկեղեցականին մահուան 50-ամեակի ոգեկոչման առիթով:

• • •

Չեմ տեսած զինքն ու երանի կու տամ բոլոր անոնց որոնցմէ ոմանք կ'ապրին այսօր, եւ իրենց աշակերտած ըլլալու պատիւը եւ փառքը կը զգամ:

Բայց 48 տարիներ առաջ, դեռ թարմ էր իր շուքին հմայքը որ մամ կու գար մեր գլխուն վերեւ ու սրտին մաքուր, հոս, այս Հաստատութեան որմերէն մերս ուր մեմք առաջին անգամ

Ամպիրոն հրաւիրուեցաւ Հոգ. Տ. Իսահակ Մ. Վարդապետ, ներկայացնելու համար Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի կեանքն ու գործը: Հայր Սուրբը խօսեցաւ այսպէս.

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրեր եւ սիրելի Հոգեւոր Եղբայրներ.

Անակնկալ հրաւերը երբ ստացանք եւ իրագրեցէք եղանք որ այս տարի 50-ամեակն է Երջանկայիշատակ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի վախճանման, եւ թէ՛ առիկայ առիթ մը եղած է որ ոգեկոչուին մաքուր Երուսաղէմի ժառանգաւորաց Վարժարանի հիմնադիր՝ Ջաֆարիա Պատրիարքի ծննդեան 200-ամեակը, եւ Վարժարանի հիմնադրութեան 140-ամեակը, ուրախ եղանք:

Ուրախ եղանք մաքուր որ 24 տարիներ քացակայել է ետք Վանքէն, մեզի առիթ կը մերկայանայ անգամ մը եւս տեսնել Երուսաղէմը, եւ վայելել եղբայրական սէրը բոլոր անոնց որոնք այս Հաստատութեան մէջ իրենց ուսումը առին 48 տարիներ առաջ եւ ետք:

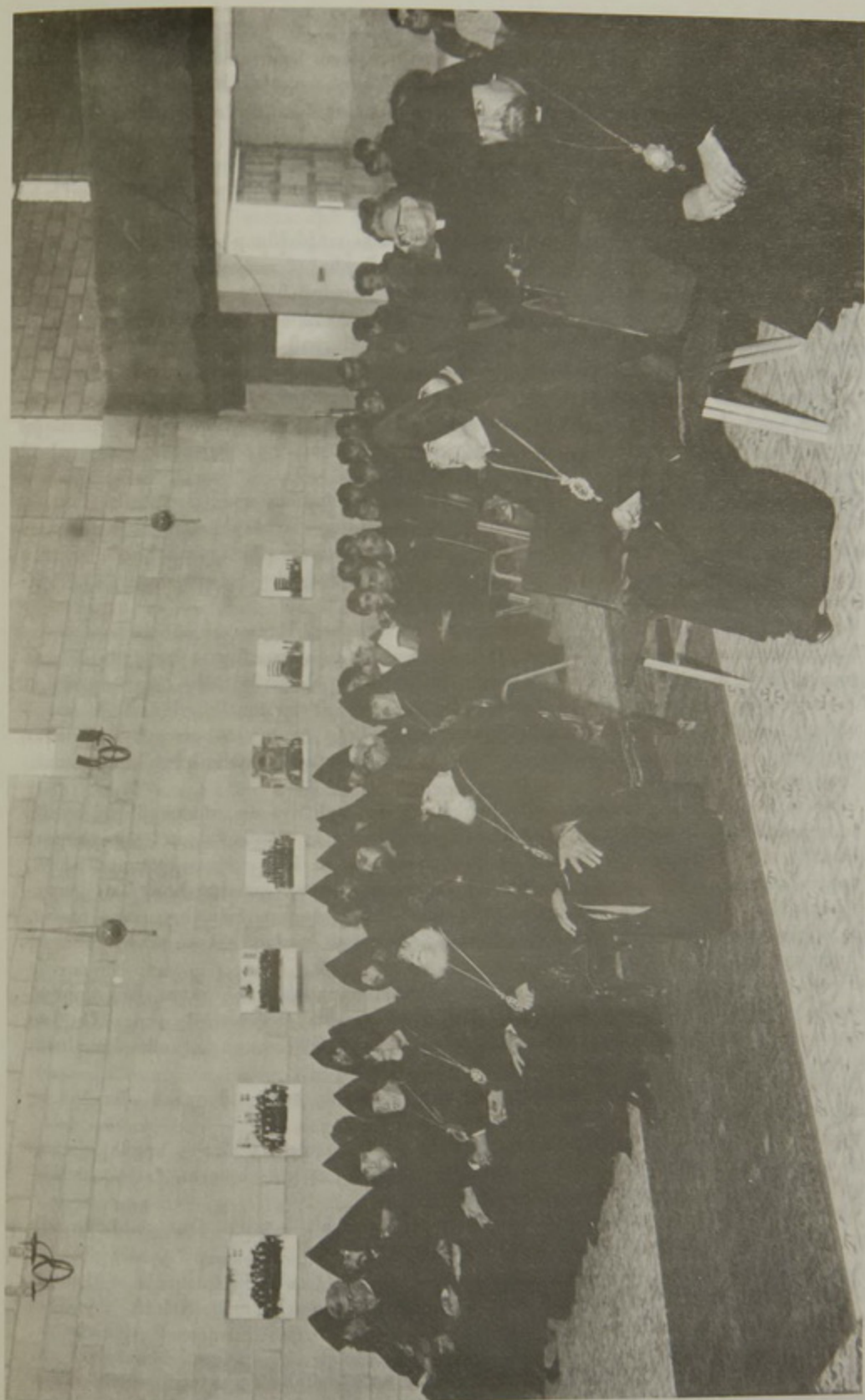
Մեր երախտագիտութեանց հետ մեր երախտագիտական զգացումները կը մերկայացնենք Երուսաղէմի Ամենապատիւ քանաստեղծ Սրբազան Պատրիարք Հօր, իր այս գեղեցիկ եւ յատկանշական առիթին ստեղծման համար:

Առաջարկուած է ինծի, որքան ծանր մոյմբան քաղցր եւ պատուաբեր պարտականութիւն, ոգեկոչել յիշատակը՝ իր կեանքին ու գործին մէջէն, մտքի եւ հոգիի այն մեծ անճմաւորութեան՝ որ եղաւ Առաքելական այս Աթոռին առաքելատիպ Գահականներէն մին:

Չեմ գիտեր թէ ո՞րքանով յաջողիմ պիտի վերաներկայացնել զիւնք, որովհետեւ երկիւղն

ՏԵՄԱԴԱՆ ՄԸ ՅՈՒՐԱԿԱՆ ՀԱՆԳՈՒՄԻՆ

մեր ոտքերը դրիմք:

Ու այդ օրերէն ի վեր, չեմ կրցած հաւատալ որ Դուրեան Սրբազանի մամ գագաթ մը, պիտի իյնար վար ու դմէր իր պատուական գլուխը վրան հողէ բարձին: Խորհեր եմ, որ Դուրեան Սրբազան այն անձերէն էր՝ որոնք Բանի մը դար առաջ ծնած են ու կը մնան վեր ժամանակէն:

Թոյլ տուէ՛ք որ չհաւատամ ամոր մահուան:

Հաւատամ որ ամ մեր մէջն է ու կը կենայ դարերու ու սերունդներու դիմաց, մտքի իր փառքով ու հոգիի իր շփոթութեամբը:

Տարօրինակ ու գրեթէ հէ՛հաթային գեղեցկութիւն եւ առիմքնութիւն մը թողուց իր անունը, որ իրեն քաշեր է, ու կը մագնիսացնէ տակաւին տեսիլք ունեցող հոգիներ, ազգիմ եւ եկեղեցիիմ իրենց ծառայութեան վսեմ ու հոգեչարչար ճամբուն մէջ:

Ուսուցիչ, քարոզիչ, գրագէտ, հովիւ, առաջնորդ, գիտնական, իմաստասէր, քանասէր, Պատրիարք, երկիցս կաթողիկոսական թեկնածու՝ ծառայեց ան Եկեղեցիիմ ու Աստուծոյ: «Որ մահկանացու ծնեալ, ամառի գիւրմ յիշատակ եթող: Պատուեաց զպատուէրն, պատկառեաց ի կոչնականէն» պատմաբան այս մերքողը հիւսուած Սահակիմ համար, որքա՛ն կը պատշաճի մահի իրեն, իրրեւ Աստուածային պատկերը չեղծանող ու Տիրոջ ծառայող մը: Ու իր ծառայութիւնները պաշտամունքի, այլամբո՛ւ յափշտակութեան ու աշխարհութեան պերածուեցան:

Ձեղաւ ամ ամիջական մարդը, ու կամ «վարչագէտ», «գործնապաշտ» մարդերէն միմ:

Ու ինչ որ ըրած են պատմութեան մէջ, ու կ'ընեն այսօր այս աշխարհի վրայ «վարչագէտ» ու «գործնապաշտ» մարդերն ու ղեկավարներն որոնք յաճախ փոթորիկ կը ստեղծեն, կիրքեր կը գրգռեն, պայքար կը հրդեհեն ու այդ հրդեհներու ցոլքովը կը զարդարուին, մեծաշընդունդ առասպելներ հիւսելով իրենց անունիմ շուրջ:

Տարօրինակ ու հետաքրքրական է հաստատել՝ որ Դուրեան Սրբազան չեղաւ աղմկարար իր 70 տարիներու ամբողջ կենսա՛յի ըմբաց՛իմ: Մնաց հեռու յախտում ըլլալէ, կտրուկ կարգադրութիւններէ ու դերասանական քայլերէ: Նախընտրեց վարամունքներ, ոչ կորովի ու կամ իմաստութեան պակասէն, այլ ճշմարտութեան գերագոյն զգացումէն: Իր անձին պատկառանքովը գործեց ան՝ լուռ ու անդորր: Փոթորիկները հանդարտեցուց, չարաշահող Փղշտացիները եւ մեծ Սաղուկեցիները ամօթի սիւնիմ գամելով, առանց հոգիները վնասելու: Եղաւ հրաւեր՝ դէպի վեր:

Եկաւ ու անցաւ Հայոց պատմութեան իրրեւ ոգի մը, երեսոյթ մը, մահացնելով իր մէջ ինչ որ աշխարհիկ էր ու աշխարհային, ինչ որ հասարակ էր ու գետնաբար: Իր գործերուն ու կենսա՛յիմ մէջ, ճշմարտութիւնը ձուլեց գեղեցկութեան ու եղաւ տիպարը քարութեան, «Ամբարտաւանութիւն եւ մարդահաճութիւն ի մերա վարս տեղի գտանել երբեք ոչ կարացիմ, վասնզի գոյր տեսլամբ հրեշտակական, մարմնով արտափայլեալ, հաւատով ուղիղ, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձամբոյթ» Մեսրոպի համար հիւսուած Խորենացիի այս մերքողիմ համաձայն:

Յետին իր միտքը, մարդկային գծու՛ծ հաշիւներու, ողբերգական ըլլալու չափ վրիժառութեանց, մախանձի ու մեղքի մետն վիրաւոր անգիտութեան աշխարհ մը չէր: Սքեմն ու տիտղոսը չէ որ զինք բարձրացուցիմ, ինքն է որ զանոնք փառաւորեց, խոնարհութեան, այլասիրութեան ու իմաստութեան արեւներով:

Եկեղեցականութեան վարկը ու փրկարար վերջին լաստը եղաւ ամ որուն անունիմ կը մօտենանք պատկառանքով:

Սրտերու գաղտնիքը չէ տրուած մեզ գիտնալ: Ուժը կը պակսի մեզի վերցնել վարագոյրը հոգեկան աշխարհներու, եւ ի՞նչ հեղինակութեամբ ու ի՞նչ իրաւունքով... տեսնելու հոն անակնկալներու շարան մը շրջուածներու:

Կ'ապաւինիմք միայն քանաստեղծ սաղմոսերգուի աւաչին — «Տէր, Դու ստեղծեք, մի կորուսանք. գգործս ձեռաց Բոց, մի անտես առնք» — :

1.— ՄԻՋՆԱՎԱՅՐԵՐՈՒ ՄԷՋԷՆ՝ ԻՐ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ՎԱՍՏԱԿԸ

Ա.— Սկիւտար — Ծնած է ամ Սկիւտար, 1880 թուականին: Ճիշտ այն տարին, երբ ժողովրդական եւ երեսփոխանական մեծ խանդավառութեան մէջ, կը գծուէր եւ կը ստո-

րագրուէր, մեր ազգային վերածնունդին, Թանգիմաթի ծնունդ՝ Ազգային Սահմանադրութիւնը:

Ձաւակն է Մահտեսի Աքրահամի, արեւստով երկաթագործ, եւ ընթերցասէր, բարի եւ լուրջ Արուսեակ Ջըմպայեանի, որոնք ծնունդ կու տան վեց գաւակներու. — Յարութիւն, Ագրիպպաս, Էլպիս, Արտէմ, Պետրոս եւ Միհրան՝ որ Դուրեան Սրբազանի աւագանի անունն է: Երկու քոյրերը՝ կանուխ կը մեռնին: Յարութիւն՝ անդրանիկ գաւակը, տանկագէտ, Քարգամիչ եւ օգնական խմբագիր, դեռ երիտասարդ՝ կը մեռնի: Պետրոս՝ համեմարեղ քանաստեղծը, իր 21 գարունին կ'իյնայ իր բնարին վրայ: Ինքն է որ ընտանեկան Ջըմպայեան մականունը Քարգամաքար կը վերածէ Դուրեանի: Ագրիպպաս՝ իրաւաբան, կ'ամուսնանայ ու կը կազմէ ընտանիք, դառնալով պատուաւոր դիրքի հայր մը: Միհրան, որ մկրտունք է Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ աւագանին մէջ, ու առեր է հասակ, կանուխն է կը զգայ վրան իր պարման հոգիին, ծանրութիւնը վշտին եւ աղփատութեան: Կը յաճախէ Սկիւտարի ձեմարանը եւ Ս. Խաչ վարժարանը, իրեն ուսուցիչներ ունենալով Իզմիրեան Վարդապետ, Սիմոն Ֆելէքեան, Յարութիւն Մրմրեան եւ Տոքթ. Վահրամ Թորգոմեան եւ ուրիշներ: Իր դասերուն մէջ յառաջադէմ եւ շատ փայլուն: Կանուխն յայտնաբերուած իմացական ցցուն իր կարողութիւնները՝ զինք կը դարձնեն ուսուցիչ ձեմարանին մէջ, երբ դեռ 18 տարեկան է: Յաջորդ տարին, 1877-ին, կ'երկարէ իր պարանոցը Աստուծոյ ծառայութեան ուրարին, ձեռնադրուելով սարկաւազ մոյմ Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ մէջ, ձեռամբ Տ. Մատթէոս Եպս. Իզմիրեանի: Իզմիրեան՝ կը փոխէ Միհրան անունը Եղիշէի:

Եղիշէ Սարկաւազ Դուրեան, մասնաւոր արտօնութեամբ, կը սկսի բարոգել եկեղեցւոյ բեմէն: Առաջին իսկ երեւումով «քանաստեղծին եղբայրը» կը գրաւէ ուշադրութիւնը ժողովուրդին, ու մանաւանդ՝ Եղիա Տէմիրճիպաշեանի, Ռեթէոս Պերպլեանի մամն մտաւորականներուն, «գերահարաշ», «պանծալի բարոգիչ» որակումներով:

1879-ին, երբ դեռ 19 տարեկան էր, կ'առնէ աղուոր իր աշխրուն, վեղարին ֆողը, ձեռնադրուելով քահանայ-արեղայ, դարձեալ Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ մէջ՝ ձեռամբ իր հոգեծնող Իզմիրեանին, օծակից ունեւանով Յովհաննէս Վրդ. Արշարունի (ապագայ Պոլսոյ Պատրիարքներէն մին) ու Մատթէոս Վրդ. Արծիւեան որ եղաւ վաղամեռնիկ:

Եղիշէ Արեղայ Դուրեան, ձեմարանին մէջ կը դասաւանդէ գրական, գիտական եւ իմաստասիրական առարկաներ: Կը հրատարակէ իր «Ընթացքի Գրոց Բարբառ» երեք գիրքերը: Նոյն տարին կը մշակակուի ձեմարանի Տեսուչ եւ կը ստանայ վարդապետական աստիճան:

Դուրեան Վարդապետի հոգին ու մկարագիրը կը կազմուի գեղեցիկ այն միջավայրին մէջ որ եղաւ Սկիւտարը:

Իր հայկականութեամբ, մտաւորականներու մերկայութեամբ յառաջ եկած է բարձր մակարդակի մը վրայ, իմացական շարժում Սկիւտարի բարձունքին: Խրիմեանի, Ալըզեանի եւ Մելիքեանի Մուրատեանի գրական վաստակը կը գտնէ ջերմ ընդունելութիւն ու կը բացուի Հայոց պատմութեան մեր մոր ժամանակներու մէջ, Եկեղեցիով՝ Ագգիմ, եւ Ագգով՝ Եկեղեցիին ծառայելու գաղափարախօսութիւնը, որ կը յառաջացնէ «Ազգային Եկեղեցի» մտայնութիւնը, որուն հետեւանքով, ազգային եկեղեցական գործ կատարելու կը մուրհուրին խումբ մը եկեղեցականներ. — Մատթէոս Իզմիրեան, Մկրեան եւ ուրիշներ, իրենց խօսքով ու գրիչով, մանաւանդ այն օրերուն՝ երբ Ռուս-Թուրք պատերազմին իրադարձութեանց հետեւանքով, Հայկական Հարցը, Ազատագրական շարժումը, հայրենիքի որոնումը եւ Հայ Եկեղեցւոյ ղեկավարող դերին գաղափարը, կը ստանային առաջնակարգ կարեւորութիւն: Ելմիածինը՝ իր Գեորգեան ձեմարանով, Երուսաղէմը՝ իր Ժառանգաւորացով, եւ Խորէն Ալըզեան իր Արմաշով՝ 1877-ին, ստեղծած են ազգային-եկեղեցական բարձր իտէալներով, կրթական շարժում:

Սկիւտարը՝ կարեւոր այն բարձունքն է ուր Հայութիւնը ամենէն աւելի մեր ազգային դրոշմն ու մկարագիրը կը պահէ: Պոլսահայութեան Հայաստանն է ան: Հոս է որ բացուած է 1838-ին՝ ձեմարանը: Հաստատուած՝ Երուսաղէմի վանատունը՝ ուր կը բնակէին Պոլսոյ հրաժարեալ Պատրիարքները, Պոլսահայ առաջին թատրոնը, Քանգարանը, մատենադարանը ու Պերպլեան վարժարանը: Խրիմեան Հայրիկ, Սկիւտարի մէջ է որ կը խմբագրէ եւ կը հրատարակէ իր «Արծուի Վասպուրական»ը եւ այս բարձունքին վրան է որ իրենց բնակութիւնը հաստատած են Տէրոյնց Պատուելիի ու Խաչատուր Միսաքեան Պետ փիլիսոփայի

ԽՄԲԱՆԿԱՐ Ս. ՅԱԿՈԲՅԱՆԻ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԻՒՐ ԵԿԵՆՅԱԿԱՆՆԵՐՈՒ, ԱՄԵՆ. Տ. ԵՂԻՇԷ ՊԱՏ-
ՐԻԱՐԳ ԴՈՒՐՆԱՆԻ ՔԱՀԱՆԱՆՔՈՒԹԵԱՆ ՅՈՍՆԱՄԵԱԿԻ ՍԱՌԹԻ, Ս. ՅԱԿՈԲԻ ԳԱԽԻԹ, 29 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1828

Ա. ՆԱՐԵՔ՝ ՆԱՏԱԾ, ԺԱԽԵՆ ՍԶ.—

Բարբոռիմէն Մ. վրդ. թագաւան, Գեորգ վրդ. Ճամագան, Համագաս վարդապետ, վրթաւն վարդապետ,
Բարգն Նպս. Կիւլեւերան, Մկրտիչ Նպս. Աղամուռնի, Թուրքիոյ Հայոց ճախիւն Պատրիարք Զաւն Արք. Տէր
Նղիայան, Յոբիւսար Տ. Նղիշ Պատրիարք Դուրան, Մեսրոպ Նպս. Նշանան, Մատթէոս Նպս. Գայըզան,
Արտաւագ Նպս. Սիւրմեան, Յարութիւն վրդ. Պարոնան, Սահակ Մ. վարդապետ, Անդրեաս վրդ. Լօման-
եան, Յոբիւսար Պատրիարքի նըրայը՝ Ագրիպաս Էփէմտի Դուրան:

Բ. ՆԱՐԵՔ՝ ՈՒՅԻ, ԺԱԽԵՆ ՍԶ.—

Մատթէոս Սարկաւագ, Տրդատ վարդապետ, Մուշեղ վարդապետ, Աուրէն վրդ. Քլեմանան, Ներսէս վարդապետ,
Ատոմ Քահանայ Մելիքան, Յովհաննէս վարդապետ, Յովհաննէս Քահանայ Էփէման, Կիւրեղ վրդ. Իսրա-
յէլան:

Գ. ՆԱՐԵՔ՝ ՈՒՅԻ, ԺԱԽԵՆ ՍԶ.—

Ներսէս Արկ. Տէր Յակոբան, Հայկ Արկ. Արքախանան, Սարգիս Արկ. Մանուքան, Կարապետ Արկ. Զալըզան,
Նզմիկ Արկ. Վրթանէան, Արփիար Արկ. Մանուկան, Գրիգոր Արկ. Քաւիւնան, Սիմոն Արկ. Մատրիքոսան,
Յակոբ Արկ. Տէրվիշան, Ղազարոս Արկ. Տիշէման:

3-րդ ԱԶՆԱԿԱՆ
 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
 ԱԶՆ. Տ. ԵՂԵՃ Ս. ԱՐԵՇԿՅԱՆԻ ԴՈՒՐԵԱՆ
 29 հոկտ. 1929

մամ դեմքեր: Հետեւաբար՝ աւանդութիւններով, գործի եռանդով, ծրագիրներու խմորումներով, Հայ իմացական եւ հայրեմասիրական միջավայր մը դարձած է Սկիւտար՝ ուր առաջին իր երիտասարդութիւնը կ'անցնէ Եղիշէ Դուրեան Վարդապետ:

Բ.— *Պարտիզակ* — Երկրորդ միջավայրն է ուր Դուրեան Վարդապետ կը ծաղկի ու կը գործէ: Իմացական որոշ բարձրութեամ մը հասած անձեր, մամաւանդ իրենց կանխահաս տարիքին, աւելի ընդարձակ շրջանակ կ'որոնեն, լայնօրէն օգտակար հանդիսանալու համար իրենց ազգիին:

Պոլսոյ բոլոր եկեղեցիներու մէջ քարոզչութիւնը իր մասնաւոր հմայքն ունէր, մինչեւ այսօր: Պարտիզակէն՝ պաշտօնական դիմում կը կատարուի որպէսզի Դուրեան ստանձնէ Պարտիզակի քարոզչական եւ կրթական գործը: Իզմիրեանի արտօնութեամբ եւ Պատրիարքարանի հաճութեամբ, 1880-ին՝ Դուրեան Պարտիզակ է: Առաջին դաշտն է որուն մէջ կը մտնէ, ուղղակիօրէն շփման մէջ գալով ժողովուրդին հետ: Եւ մէկը որ ունի անհրաժեշտ պատուաստը, իրեն գարգացած, հմուտ եւ մաքրակենցաղ մտաւորական մը, կը վերընձիւղի եւ կը հարստանայ իր տաղանդին եւ քնածին շնորհին մէջ:

Պարագանբը, ժամանակը, մշակութային միջավայրը եւ այդ միջավայրին մէջ տիրող իմացական մթնոլորտը պատեհ առիթներ են, որ արժէքները գտնեն իրենց իրագործումը: Պարտիզակի մէջ գարգացած քահանաներ կրօնական որոշ բարձրութեամ մը վրայ մթնոլորտ մը ստեղծած են, որուն զուգընթացաբար կ'ընթանայ կրթարանը: Ամերիկեան միսիոնարներ քացած են մանչերու եւ աղջկանց վարժարանները: Հմուտ եւ անուանի եկեղեցականներ — Զուխաճեան, Վարժապետեան, Խրիմեան — իրենց քարոզներով շեմուցած են Պարտիզակը, որ ժամադրավայրն է մանչ Պոլսոյ ամիրաներու գիւղազմացութեան:

Դպրատան մը կազմութեամ համար կանուխէն փոյթ ըրած են ընտրանի քահանաներ:

Սովորական գիւղ մը չէ Պարտիզակը: Տասը հազար բնակիչներով, բնութեամ գեղեցկութեամբ, կը պահէ դեռ ան հաւատարմութիւնը մեր պապերու հոգիին:

Բազմաթիւ ծերունիներ կան դեռ, որոնք գոց գիտեն Սրբազան Մեծ Մատեանը որ եղաւ հացն ու կաթը մեր ժողովուրդին՝ ոսկեդարէն սկսեալ: Մասունքի պէս կը պաշտեն Նաբեկն ու Շարականը: Իրենց ծոցին ու մերքեւը քարծին՝ ունին Զեմ Հոգեւորը ու Եղիշէն: Ըսես ապացուցանելու համար որ, անհատի մը, ընկերութեամ մը ու ժողովուրդի մը քարոյական կառուցուածքը, կը քարծրանայ իր հոգեւոր եւ իմացական դաստիարակութեամ հիմքերուն վրայ:

Ու Դուրեան Վարդապետ, իր ոտքը Պարտիզակ դրած առեւ, լիովին կ'ըմբռնէ թէ ինչ է որ կը սպասուի իրմէ:

Առաջին իր ուշադրութիւնը կը դարձնէ բեմին, կը խօսի ամէն կիրակի: Կը կազմէ կանանց լսարան: Սրահներու մէջ՝ քահանաներ, երգեր եւ շարականներ կը սորվեցնեն, ու իմք կը բանախօսէ: Տպագրել կու տայ Շարականի ծաղկաբառ:

Իր ղեկավարութեամ մերքեւ, տիկիւնները կը կազմեն քարեսիրական ընկերութիւն՝ սատարելու համար ազգային վարժարանի մատակարարութեամ գործին: Դասախօս է վերանորոգուած Ներսէսեան-Շուշանեան վարժարանին: Իմք է որ առաջին անգամ դպրոցէն մերս կը մտնէ ծրագրեալ կազմակերպութիւն: Կը հաստատէ դպրոցական կանոնագիր: Կ'առնէ իր վրան կրթական ամբողջական ծանրութիւնը: Վարժարանը կը ստանայ մախանձիկի վիճակ: Կը հասցնէ քազմաթիւ աշակերտներ, որոնց մէջ են Մկրտիչ Աղաւունցի, Գրիգոր Մխալեան, Հ. Արսէն Դազիկեան, Թորգոմ Գուշակեան, Երուանդ Տէր Անդրեասեան:

Կը հրատարակէ *«Ընթացք ի Գրոց Բարբառ»* ի Բ. Տարին, *«Պատմութիւն Հայ Մատենադարանի»* եւ *«Ընտիր Ասացուածք»*ը: Կ'երկասիրէ Մատթէոսի Աւետարանի Մեկնութիւնը, որ կը մնայ անտիպ:

Կը ստանձնէ *«Եկեղեցի Հայաստանեայց»* շաբաթաթերթի գործակալութիւնը կարելի եղածին չափ տարածելու ժողովուրդին մէջ, որոնք կը կարդային մանչ Պոլիս հրատարակուող *Մասիս*, *Արեւելք*, *Երկրագունտ*, *Գրական եւ Իմաստասիրական Շարժում* հանդէսները:

Պարտիզակի մէջ է որ կը կազմէ իր անձնական գրադարանը զայն ձեռնարկելով, գորպիտի սիրէր կոչել կատակով *«Իմ հրետանիներս»* եւ որոնք պիտի ըլլային հոյակապ թողօնը Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանին:

«Գլխու ցաւ կը զգամ եթէ ամէն օր միջակ մեծութեամբ գիրք մը չկարդամ» կ'ըսէ եղբր յանախ:

Կ'ուսումնասիրել հիմ յումարեմը: Կը ստորագրել բանասիրական, բնագիտական արժէ-
քաւոր յօդուածներ:

Հետաքրքրական եւ վերին աստիճանի կարեւոր դէպք մը .-

Արմաշու վանահայր Խորէն Աշըգեան, որ մեծ գնահատող մը եղած է երիտասարդ
վարդապետին հետաքրքրումն ու պերճախօսութիւնը, երբ կը բարձրանայ Պոլսոյ Պատրիարքա-
կան Աթոռը, Եւրոպայի մէջ խմորուող Հայ յեղափոխական շարժումը մեղմելու մպատակով,
օգտակար կը մկատել հրաւիրել Դուրեանը Պարտիզակէն՝ Պոլիս ու իրեն կը յանձնէ այդ
նուրբ պաշտօնը: Դուրեան չի մերժեր: Ու (1889-1890) կ'այցելէ Պուլկարիա, Ռումանիա,
Աւստրիա, Ֆրանսա եւ Անգլիա: Հանդիպումներ կ'ունենայ Լոմոնոսի մէջ՝ Միմա Չերազին,
եւ Մարսիլիոյ մէջ՝ Մկրտիչ Փոքրեկալեանին, որոնք կը համակրին Դուրեանին, բայց իր
ձայնը կը մնայ «ձայն բարբառոյ յանապատի»: Վարդապետն օտմի առիթով կը խօսի ազգա-
շունչէ քառք մը որուն արձագանգը կ'երթայ Թուրքիա, թուրք հիւպատոսին լրատուու-
թեամբ, եւ ինչ կը մնար որ պիտի չկարենար վերադառնալ Պարտիզակ, եթէ չըլլար ազդեցիկ
միջամտութիւնը Յարութիւն Փաշա Տատեանի որ Թուրքիոյ Արտաքին Գործոց Նախարարու-
թեան խորհրդական է: Հանդիպումներ կ'ունենայ Վիեննայի մէջ՝ Լ. Այտընեանի եւ Լ. Յա-
կոբոս Վրդ. Տաշեանի՝ ակամաւոր քերականագէտին եւ բանասէրին հետ:

Վեց ամիսներ քացակայելէ ետք կը վերադառնայ Պարտիզակ: Կը կատարէ Իգմիրեանց
Մրցանակի Յանձնաժողովէն իրեն յանձնուած բնութիւնը Մովսէս Խորենացիի աշխարհա-
բար Քարգամնութեան վրայ, պատրաստելով բնական տեղեկագիր մը որ մեծապէս կը
գնահատուի: Կը կազմակերպէ թատերական մերկայացումներ իմք իսկ մարզելով իր աշա-
կերտները դերասանութեան մէջ եւ Քարգամնելով պատշաճ թատերական երկեր:

Այսպէս, Պարտիզակի այս մօր միջավայրին մէջ գործելով 10 տարիներ, գիւղը կը դառ-
նայ կարծես իր երկրորդ հայրենիքը: Ամենէն քաղցր շրջանն է այս իր կեանքին: Հոս, իր
մօրաբնոջ մօտն է 10 տարիներ: Բայց կը կորսնցնէ իր ծնրումի հայրը որ կը թաղուի ազգա-
յին գերեզմանատան մէջ:

Տիրամայր Արուսեակը կը մնայ Պոլիս իր Ագրիպպաս ամուսնացած զակին մօտ, թո-
ւորում սիրովը միթաբուած: Ուրի արկած մը պատճառ կ'ըլլայ որ թողու իր սիրած Պար-
տիզակը ու մեկնի Պոլիս մօրը մօտ 1890 թուականին:

Երեսուն տարեկան է ու կը ստանայ Ծայրագոյն Վարդապետի աստիճան, Սկիւտարի Ս.
Կարապետ եկեղեցիին մէջ, դարձեալ իր հոգեծնողին՝ Իգմիրեանի ձեռնէն: Պարտիզակ
գործելով՝ շահած էր անբասիր եկեղեցականի, աշխատասէր ուսուցչի, կրթական կազմա-
կերպողի, ժողովրդական դաստիարակի համբաւը, արժանանալով ժողովուրդի երախտագի-
տութեան:

Գ.— Արմաշ — Կարապետ Եգեանց, աղա Մկրտիչ Սանասարեան բարերարին կտակա-
րարը, Պոլիս է: Գիտուն եկեղեցական մը կը փնտռէ Կարմոյ Սանասարեան վարժարանին
համար: Իրեն կը մատնանշուի Դուրեան Վարդապետը որուն կը համակրի:

Դուրեան իդձն ունէր տեսնելու հայրենի հողը, ճանչնալու համար Հայը՝ Հայաստանի
մէջ: Բայց քաղղն ու ճակատագիրը վերապահած են Դուրեանի համար, փոխան Սանասար-
եան վարժարանի, կրթական ուրիշ հաստատութիւն մը՝ Արմաշ:

Խորէն Աշըգեան Կ. Պոլսոյ կրթամուէր Պատրիարքը քացումը կատարած է Դպրեվան-
քին, գայն կոչելով «Դպրեվանք Պատրիարքութեան Հայոց Կոստանդնուպոլսոյ», վերատե-
սուչ ունենալով Մաղաֆիա Օրմանեան Սրբազանը: Պատրիարքարանի հրամանաւ Դուրեան
Ծ. Վրդ. կը մտնէ Դպրեվանք փոխ-տեսուչի պաշտօնով, իրեն հետ տանելով իր գրադարանը,
եւ կը ստանձնէ մատենագրութեան, ազգային պատմութեան եւ հայերէնի դասերը: Խաղաղ,
անդորր, Զարիսպիանի, վանատան, վարժարանի, անտառակի, ագարակի, վարդապետաց
եւ աշակերտներու շրապատին մէջ Դուրեան Ծ. Վարդապետ սերտ գործակցութեամբը գիտ-
նական Օրմանեանի, կ'ապրի ստեղծագործական աշխարհի մը մէջ:

1890-ական թուականներուն վերին աստիճանի յատկանշական է դիտել, որ Հայ մշա-
կոյթի մեծ երախտաւորներ հայագիտական եւ պատմագիտական մթնոլորտ մը ստեղծեր են
իրենց կարեւոր երկասիրութիւններով: Հրապարակի վրայ են Գաբրընեանի *Տիեզերական
Պատմութիւնը*, Կարապետ Շահնագարեանի *Ուրուագիծ Հայոց Պատմութեան*, Գարագաշ-
եանի *Հայոց Քննական Պատմութիւնը* ու այլ կարեւոր աշխատասիրութիւններ:

կեանքէն՝ ինչպէս մեղքէն: Եւ Դուրեան Սրբազան այս մարդն էր ամենէն աւելի, իր մերսէն:

Կը հրատարակէ իր հռչակապ *Հովուական Սրինգ քերթողագիրքը*: Կը վերածէ աշխարհաբարի Շմորեալիի բանաստեղծութիւնները: Իրբն Առաջնորդ՝ իր հմայքով կը տիրապետէ ամ առաջնորդական վարչական մեքենան: Վրան իր Աթոռին՝ կը գերազանցէ այլապէս մեծանուն իր մախորդները՝ Պօղոս Թագաբան, Մ. Մուրատեան Սրբազանները: Զմիւռնոյ հնգամեայ պաշտօնավարութեան շրջանին, շահած՝ ժողովուրդին երախտագիտութիւնը, կը թողու Առաջնորդական Աթոռը, տանելով իրեն հետ միութարութեան գեղեցիկ յիշատակ մը, բարի եւ աստուածահաճոյ գործ մը կատարած ըլլալու գիտակցութեամբ:

Օսմանեան Սահմանադրութեան (1908) հրատարակման յարակից վերիվայրումներու հետեւանքով հրաժարած է Օրմանեան Պատրիարք: Կարճ տեւեմտան մը համար Դուրեան Տեղապահ կ'ընտրուի: Իզմիրեան որ կը վերադառնար Երուսաղէմի իր ախորժէն երկրորդ ամգամ ըլլալով կը բարձրանայ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը: 1908-ին Դուրեան Սրբազան Կաթողիկոսական թեկնածու կ'ըլլայ Իզմիրեան Սրբազանի հետ: Կ'ընտրուի Իզմիրեան: Դրեթէ տարի մը կը մնայ Գատըգէոյ տիրամօր եւ իր եղբօր ընտանեկան յարկին մէջ, մուկրուած ընթերցանութեան եւ քարոզչութեան:

Ե.— Պոլիս — Կ. Պոլսոյ Ազգային Երեսփոխանական ժողովը 1909-ին գինք կ'ընտրէ Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք: Ու հարցականը կը ցցուի: Արդեօք այս պանծալի եւ գերազանցող քարոզիչը, գրագէտն ու կոչումով ուսուցիչը, գիտնականը, իմաստասէրը, արուեստագէտը, բանասէրն ու բանաստեղծը պիտի կարենա՞ր այն օրերուն դեկավարել մեր ազգային բարդ մեքենան: Սկիւտարէն, Պարտիզակէն, Արմաշէն, Զմիւռնիայէն ետք, Պոլսոյ այս միջավայրը ոչ միայն բարդ, այլ մաքս փորձիչ ժամանակաշրջան մըն է: Մեր ազատագրական շարժումը, հայրենիք որոնելու հոգեբանութիւնը ու մամաւանդ Հայաստանեայց Եկեղեցին ժողովրդավարական, ազգային հռչակելու մեր երեսփոխաններուն՝ Ազգային Սահմանադրութեան օրէնքով պաշտպանուած՝ կեցուածքը, վտանգաւոր այս մթնոլորտը դիմաւորէր պիտի ի՞նչպէս Դուրեան Սրբազան, Իզմիրեանէն ետք՝ որ գացած եւ քաղած էր Հայրապետական Աթոռը:

Ու ահա Ատանայի աղէտը (1909) եւ անհրաժեշտ կը դառնայ որ բողոքի ցոյց ապացուցուէր կառավարութեան դէմ աղէտին պատասխանատուները պատժուած չըլլալուն պատճառաւ, Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքին հրաժարումովը: Դուրեան Սրբազան հագիւ երեք ամիս Աթոռը մտած կը մերկայացնէ իր հրաժարականը ու հիմք ու կէս ամիս ետք կը վերադառնայ իր պաշտօնին գլուխը: Յեղափոխական Հայ կուսակցութիւնները մէկը միւսին գերազանցելով, դժբախտաբար, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բեմը կը դարձնեն քաղաքական մատախօսութեանց ամպիոնի: Հակակրօնական, հակաստուածութեան խօսքեր կը լսուին վարագոյրով գոց կամ բաց խորաններէ: Բիւզանդ Գէշեան, այս ամսման եւ մեծ հրապարակագիրը կ'ենթարկուի խոշտանգումի: Տոքթ. Սեդրոսեան, Երեսփոխանական ժողովի Ատեմապետը արիւնդուայ ծեծի կ'ենթարկուի: Թեր ու դէմ սուր պայքարի հետեւանքները ծանօթ են բոլորիս: Հայրապետական կոմիտէն կը միջամտէ, հրահանգելով դադարում եկեղեցւոյ բեմը շահագործելու քաղաքական մպատակներու, «Տուն իմ տուն աղօթից եղիցի» Տէրունական պատգամին համաձայն: Երեսփոխանական ժողովը կ'ընդդիմանայ Հայրապետական միջամտութեան: «Մեր եկեղեցին դարերով ժողովրդավարական սկզբունքներով դեկավարուած է... մեր եկեղեցին ազգային եկեղեցի է...» պատմական իրողութեանց բոլորովին անհամապատասխան, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կարգաց եւ կանոնաց հակառակ ու ծուռ մեկնաբանուած այս մշանաբանով սպառազինուած: Դուրեան Սրբազան կու տայ իր վերջնական հրաժարականը 1911-ին ու կ'իջնէ Աթոռէն վար եւ կը մնայ 10 տարի անպաշտօն, ինչիս իր Երուսաղէմ ժամանելը:

Ամձմական անբաւարարութիւնը, կարողութիւնը ու հմայքը չէ որ Պատրիարքական վարչական իր գործը ըրաւ ապարդիւն, այլ ստեղծուած քառսային, անկ կացութիւնները: Պատրիարքական Աթոռին վրայ Դուրեան Սրբազան միշտ իր որոշումներուն մէջ ցոյց տուաւ կորովի կերպով արդարադատութիւնը ու չեղաւ երբեք դժուարութեանց դիմաց՝ անկիւնադարձի քաղաքականութեան յանձնապատասխան մէկը: Ընարամտութեան դիմաց՝ հմարամբութեան մաքառումով է որ ապացուցանեց ան վարչագիտական իր կարողութիւնները: Պահելով միշտ շմորեալի իր փառքը, գիտուն ու քարճօրէն զարգացեալ իմացականութիւնը,

ամուշ իր հաղորդակամութիւնը, խոնարհ ու քաղցր իր հոգին, քարճաքած էր ան համակերպման և Պատրիարքական Աթոռը ու պատիւով է որ ան կ'իջմէր վար:

Կը վախճանի իզմիրեան Կաթողիկոս: Դուրեան երկրորդ անգամ ըլլալով թեկնածու է Կաթողիկոսական Աթոռին՝ Գեորգ Սուրենյանի հետ: Կը կորսնցնէ մէկ քուէի տարբերութեամբ ու դարձեալ կը վերադառնայ մախսսիրած իր ասպարէզին: Ուսուցիչ է միմչեւ 1921 թուականը: Միմչ այդ, 1914-1915-ի չարաշուք այդ թուականներում մեր Մեծ Եղեռնը, Արմաշու սերունդին մահատակութիւնը կ'ալեկոծեն իր միտքն ու հոգին: Թուրքը պահած էր զինք որպէսզի Օսմանեան կայսրութեան համար առանձին Կաթողիկոսութիւն մը հիմնէր, եթէ Սահակ Խաչայեան չհամաձայնէր: 1916-ին, հակառակ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կարգաց ու կամոնաց, կամոնագրով մը, թուրք կառավարութիւնը Սահակ Խաչայեանի վրայ կը կեդրոնացնէ մեր չորս Աթոռներու հեղինակութիւնը եւ իրաւասութիւնը կեդրոնավայր մշտնակեցիվ Երուսաղէմը: 1918-1920, Ազգային Պատրիարքարանի կողմէ Դուրեան Սրբազան պատուիրակ է Փարիզի Համագումարին: Վերադարձին ուսուցիչ միմչեւ 1921:

2.— *Երուսաղէմ* — Յարութիւն Պատրիարք Վեհապետեանի վախճանումով (1910) Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռը կը մնայ թափուր ուղիղ 11 երկար տարիներ: Երուսաղէմը տխուր տեսարան մը կը պարզէ Դամիէլ Եպս. Յակոբեան Տեղապահի օրերում, ծանօթ հաշուետոյքի եւ հաշուեպահանջի միաբանական մեքէիմ պատակտումով, Դաւիթ եւ Ղեւոնդ վարդապետներու գլխաւորութեամբ:

1917-ին Բրիտանական բանակը կը գրաւէ Պաղեստինը:

Սահակ Խաչայեան Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան գլուխ կը մշտնակէ Եղիշէ Եպս. Զիլիմկիրեանը:

Պոլսոյ Ազգային Երեսփոխանական Ժողովը Երուսաղէմի Պատրիարք կ'ըմտրէ Դուրեան Սրբազանը:

Գահակալութեան հանդէսը կը կատարուի մօր Կառավարչատան մէջ Սըր Հերպերթ Սամուէլ Պաղեստինի Բրիտանական առաջին մարզպանին մերկայութեան եւ Բրիտանական Թագաւորութիւնը կը վաւերացնէ Դուրեան Սրբազանի Պատրիարքական պաշտօնը:

Նորըմտի Պատրիարքը կը կատարէ իր ուխտը Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ, կ'արտասանէ ուխտի իր քարոզը եւ կը բազմի Տեառնեղբօր Առաքելական իր Աթոռը:

Կ'արժէ մէքերել վերադիմել ուխտի այդ քարոզը, որում ամփոփումը հետեւեալն է.—

Հանդիսաւոր այս ուխտը զոր կատարեցի Աստուծոյ սեղանին առջեւ, կեանքիս մնացորդացը կը կապէ իրեն հետ, ղենելով զիս պատասխանատուութեան մը հանդէպ, ձերինէն աւելի բաժինով մը, ո'վ իմ ուխտեալ եղբայրներս, որ Ս. Յակոբայ Միաբանութիւնը կը կազմէ, յաջորդէն ըլլալով ձեր ուխտադիր հայրերուն՝ որոնք ազգին դարաւոր իրաւունքներուն պաշտպան եւ պահապան հանդիսացան այս սուրբ երկրին մէջ...:

Ուխտ՝ գուցէ քիչ մը հին հնչէ այս բառը նորաթէք ականջներուն, եւ իրօք՝ կեղակարծ բառ մը միայն պիտի ըլլար այն, եթէ Յեփաթայէի մը անմտութիւնը հռչակուէր անով, կամ յիշեցնէր Ամոնացի Նաասի մը վայրագ հոգին՝ որ իրեն հպատակելի ուզողներէն կը պահանջէր «հանել իրենց աջ աչքերը»:

Այո, ո'վ իմ ուխտեալ եղբայրներս, եթէ նախապաշարումի կամ տգիտութեան, սուրբկացումի կամ բռնութեան նշանաբան ըլլար ուխտը, իրաւունք պիտի տայինք ամէն անոնց՝ որոնք պիտի չուզէին մարդկային մեկնութեան որեւէ դրոշմը տեսնել անոր վրայ: Բայց որովհետեւ ուխտը հրամայականն է սուրբ պարտականութեան մը՝ որ կը սրբագործէ միանգամայն, եւ Աւետարանական մեծ վայելչութիւն մը կրելով իր վրայ՝ ոչ միայն կ'երաշխաւորէ մեր գոյութեան իրաւունքը, այլ մեզմով ուրիշներունը, պիտի չներէինք որ արհամարհուէր զհաբերող կեանքերու այդ կամաւոր կապանքը, սերմը ցանող եւ հունձք շտեմարանող այդ ազնիւ աշխատանքը:

Ոչ մէկ տրամաբանութիւն արժէք չունի այն հոգիին համար որ գիտէ անձնուրացութեամբ ծառայել սուրբ դատի մը, ըլլայ պատերազմի դաշտին վրայ, ըլլայ մենաստանի մը խորութեան մէջ...:

Դուրեան Սրբազան իր այս ուխտն էր, կը լծուի քարոզ գործունէութեան մը 9 տարիներու պաշտօնավարութեան իր շրջանին:

Վախճանած են Դաւիթ եւ Ղեւոնդ վարդապետները եւ Միաբանութիւնը գտած է իր խաղաղութիւնը:

Դուրեւամ Սրբազամ իր գահակալութեամ առաջիմ օրերէն փարեցաւ սրբազամ պարտականութեամ մը, ուսեալ եկեղեցականներ պատրաստելով Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ համար: Վերակազմակերպուեցաւ Ժառանգաւորաց Վարժարանը եւ Ընծայարանը:

Բարձրացաւ Պարոն-Տէրի Պատրիարքական ամառանոցը:

Վերահրատարակուեցաւ *Միտն* ամսաթերթը, որ դադրած էր 1877 թուականէն ի վեր: Բարձրացաւ Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի շէմքը, գուրգուրոտ խմամբի մերթեմքով առնուեցան որբերը, Վասպուրական եւ Արարատեան անուաներու մերթեմքով, հաստատելով աղջիկները Խաչավանքի մեծաստանին մէջ եւ մանչերը՝ Ս. Յակոբ, որոմք չորս տարիէ աւելի մնացին Երուսաղէմ, մինչեւ 1926:

Հիմնուեցաւ Կիւլպէնկեան Մատենադարանը եւ հաստատուեցաւ Հիմնադրամ մը որուն տնկստվը պիտի հրատարակուէին հայերէն հիմ եւ մոր լաւագոյն գործեր, Դուրեւամ Մատենաշար տիտղոսիմ տակ:

Պէյրուքի, Դամասկոսի եւ Լաթաքիոյ Երուսաղէմապատկան թեմերը փոխանցուեցան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, իրենց եկեղեցիներով, վամբերով եւ դպրոցներով, Միաբանական Ընդհանուր Ժողովի որոշումով եւ պաշտօնապէս եմթարկուեցան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան հոգեւոր իրաւասութեան:

Բայց երկու հարցեր կային որոմք կը մտահոգէին Պատրիարքն ու Միաբանութիւնը. միմ 1927-ին մեծ երկրաշարժն է, եւ միւսը՝ ծամօք Կարկուրեան մեծ արտ կոշուած դատը: Այս վերջինը կ'աւարտի ի շահ վամբին եւ միւսին համար կը վերանորոգուին խախտուկալուծները, եմթարկելով Պատրիարքարանը մոր պարտքերու:

Կը գումարուին կանոնաւոր կերպով Միաբանական Ընդհանուր Ժողովներ եւ վամբէն մերս կը մտնէ կարգ ու կանոն, մոր խմնդ ու շունչ, ու կը քացուին մոր երագներու դռներ: Կը ձեռնադրուին 1928-ին եւ 1930-ին, պատրաստուած երիտասարդ հոգեւորականներ, որոմք կը դրկուին Ամգիւս, քարձրագոյն ուսման հետեւելու: Վերին աստիճանի կարեւոր կը մկատեմք հոս վերյիշել Դուրեւամ Սրբազամի այն խօսքը գոր ամ արտասանած է իր Պատրիարքական պաշտօնը ստանձմած առաջին օրն իսկ, 1921-ին: Ըսեր է ամ՝

Ստանձնած եմ ինծի առաջարկուած այս պաշտօնը ամէն բանէ առաջ կատարելու սըրբազան վրէժխնդրութեան մը գործը: Թշնամին որ ուզեց մահացնել մեր ժողովուրդը, իր հարուածը ուղղեց նախ իր մտաւորական եւ հոգեւորական ուժերուն:

Դպրեմանքի մէջ պատրաստուած սերունդի մեծագոյն մասը զոհ գնաց չար կանխամըտածութեան մը: Իմ ուշադրութիւնս մեծագոյն մասամբ պիտի ուղղուի այդ նպատակին: Այս Աթոռը, այս հաստատութիւնը լաւագոյնս ծառայած կ'ըլլան ազգին եւ Եկեղեցիին, եկեղեցական կրթութեան, հոգեւոր գործիչներու դաստիարակութեան նուիրելով իրենց ուժը եւ միջոցները: Սրբոց Յակոբեանց Ուխտը, ատենն է որ աւելի ընդարձակ եւ կարեւոր պայմաններու մէջ կատարէ Հայաստանեայց Եկեղեցիին մատուցանելիք իր ծառայութիւնները, անարին եւ սուրբ վրէժխնդրութեան մը նուիրական գործի մըն է որ կը լծուինք ամենքս ալ...»:

1929-ին, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ Տնօրէն Ժողովը, մեծ համդիսադրութեամբ կը տօնէ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեւամի քահանայական ձեռնադրութեան 50-ամեայ յոբելեանը: Կ'արժէ հոս եւս յիշել այն խօսքը գոր ամ ըրած է իր յոբելիմական համդիսութեան իրրեւ պատասխամ եւ պատգամ, տրուած ոչ միայն իր գովքը հիւսնողներուն, այլ մանկ մեզի քոյրորիս:

Ի հարկէ պիտի չգարմանաք եթէ ըսեմ թէ՝ յուզուած եմ խորապէս... եւ աւելի պիտի ընտրէի լոկ ու խոկալ քան թէ խօսիլ: Բայց որովհետեւ կը վախճամ կուռք մը ըլլալէ, պէտք է որ շրթունքներս շարժին:

Իմ 50-ամեայ քահանայութեանս յոբելեանն է միայն որ կը կատարուի այսօր. եւ եթէ ուրիշներ տարբեր արժանիքներ ալ տեսան անձին վրայ, այդ իմ ուզածս չէր: Ես հաւանեցայ այս հանդիսութեան ոչ թէ ինքզինքս փառաւորելու, այլ միջնորդաբար առիթ մը ընծայած ըլլալու համար ամէն անոնց որ կը սիրեն եկեղեցին եւ նախանձախնդիր են պատուելու անոր մէկ պաշտօնեան, որ իր պարտքը կատարած է լոկ:

50-ամեայ քահանայութեանս յոբելեանին առթիւ ոմանք տարբեր կշիռ մը ուզեցին գործածել եւ պակաս մը գտան. բայց ես յաւակնութիւնը չունէի Հայ հանրութեան ներկայանալու իրրեւ գրազէտ, բանասէր, եւայլն տիտղոսներ որոնք քանքարաթաքոյց մեղադրանքը միայն կը բերեն ինծի, որոնք մեծ նշանակութիւն մըն ալ չունին եկեղեցիի մարդուն համար:

Իրաւ է որ քանքար մը ունիմ զոր Աւետարանէն առած եմ, բայց խղճիս եւ Տիրոջս հետ համաձայնելով ընդունած եմ զայն, փոքրիկ ու աննշան տոկոս մը վճարելու յանձնառութեամբ, եւ առաջին օրէն իսկ յայտարարած եմ. «Տէր եթէ իմ շրթունքներս բանաս, բերանս պիտի երգէ Գու օրհնութիւններդ»: ու կը կարծեմ որ այդ քանքարը չեմ ծորարած երբեք: Եւ ինչո՞ւ քանքարաթաղոյց եթէ 50 տարիներ սրբազան բեմերէ Աւետարանական հաւատքը քարոզեցի մեր եկեղեցիի զաւակներուն եւ նոյն չափ եւ աւելի տարիներով սորվեցուցի աննախանձաբար դասարանական աթոռներուն վրայ, ինչ որ գիտէի մեր լեզուին ու մատենագրութեան, մեր պատմութեան եւ ուրիշ ոչ նուազ կարեւոր ուսումներու վերաբերմամբ:

Գալով քանի մը տողերուս որոնք հրապարակ հանուած են, թերեւս դիւրահաճ քիմքեր չաքարի համ առած ըլլան անոնցմէ, բայց անոնք չեն կրնար գուշակել տալ թաքնուած քանքարի մը արժէքն ու կշիռը:

Հետաքրքրական է լսել մտաւորականի մը եւ իր միջեւ եղած խօսակցութիւն մը, որ տեղի կ'ունենայ Սրբազանի ԳատըՔէոյի քնակարանին մէջ, այն օրերուն, երբ Պոլսոյ Պատրիարքութեան հրաժարած էր.

— Սրբազան, թոյլ տուէ՛ք որ ապագայ Հայ սերունդներու անուանով Զեզ մեղադրեմ, Ազգը գրկելունդ համար այն հարստութեանէն, զոր Զեզմէ ակնկալելու իրաւունք ունի:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես: Ազատ խօսէ:

— Հայ մատենագրութեան եւ ազգային բնական պատմութեան միակ անվիճելի հեղինակութիւնն է: Պիտի չգրէ՞ք, ե՞րբ պիտի գրէ՛ք, բոլորին աչքերը Զեզի յառած են:

— Բացատրեմ եւ դու ալ կտակս գրի առ օր մը: Դիտողութիւնը ճիշտ է եւ ամէն այդպէս խորհող իրաւունք ունի: Բայց ունիմ արգելք մը որ ոչ ոքի ծանօթ է: Ամենու մօքեր հաւաքած եմ, դասաւորած, եւ զորս գրեթէ գոց գիտեմ: Ասանց մեծագոյն մասը գրուած կրնայ մըկատուիլ: Բայց չեմ դադրիր կարդալ: Լուսաբանութեանը համար մութ կէտի մը, բերել կու տամ մօր հեղինակութիւն մը՝ փրանսերէն կամ գերմաներէն: Ճիշտ է որ ամ զիս կը գոհացնէ, կամ հաստատելով տեսութիւնս, կամ մօր ծանօթութիւն մը յայտնելով: Բայց հարցը լուծուելով վերջ չի գտներ: Այդ հատորն ալ ուրիշ հեղինակութեան մը կը դրկէ զիս: Վերջինը կը կարծեմ: Ան ալ բերել կու տամ: Նոր պրպտում, մօր հետազոտութիւն, ծանօթ կամ անծանօթ լոյսի մը համար: Բայց ամ ալ ուրիշ հատորի մը կը դրկէ զիս: Զեմ ուզեր եւ չեմ կրնար վերջին խօսքս ըսել: Եւ պատմութիւնս չի գրուիր. իրաւունք ունի՞մ:

Եւ չգրեց, ու անցան տարիներ...

Ու մօտեցան մահուան ժամերը...

Յաջորդ տարին՝ 1930-ին, ծանրօրէն կը հիւանդանայ: Իրականին մէջ արդէն 1927-էն ի վեր մահուան առաջին այցելութիւնն էր զգացեր, բայց երբէ տարի պահած էր իր կորովը եւ շատ ալ չէր սիրեր ուրիշներուն մեղութիւն պատճառել իր մարմինին առողջութեան մասին: Իր շէնշող, կատակաբան զուարթութեան ամէն օր բան մը կը սկսէր մարիլ: Կը կատարէ Ոսմանիայ, կը կարդայ Խաւարման մեծ գիշերին երկար Աւետարանը եւ ամիջապէս կը բարձրանայ Պատրիարքարան: Զատիկի առաւօտուն մեծ դժուարութեամբ կ'ընէ մահիկէն, կ'ընդունի Միաբանութեան եւ ժողովուրդին Աջակցութիւնը: Նոր Կիրակիի առաւօտեան ժամը 4-15-ին հիւանդութիւնը կը ծանրանայ, բեքեւ գառանցամբի մշաններ ցոյց կու տայ ու մեծ շարժումով մը - ըսես կոխ մահուան դէմ - կ'աւանդէ բարի իր հոգին, լրիւ 70 տարի ապրելէ ետք:

ԲԱՅՑ Ո՞ՒՐ Է ԻՐ ԶԵՄԱՐԻՏ ԱՐԺԷՔՆ ՈՒ ԱՐԺԱՆԻՔԸ

Մտքիս մէջ զիս չարչարող հարցերէն մին եղած է մարդու մը Յշմարիտ արժէքի ու արժանիքի բարդ հարցը: Դուրեան Սրբազանի մը անձնաւորութիւնը սակայն իբրեւ արժէք ու արժանիք զիս երբեք չէ մտահոգած: Քանի որ իրեն ժամանակակից այլապէս բացառիկ կառողութիւններով օժտուած պատկառելի մտաւորականներ, գիտնականներ, բանաստեղծներ, միացած իր բազմաթիւ արժէքաւոր աշակերտներու եւ ժողովուրդի հետ, միաբերան բերած են անայլալ իրենց վկայութիւնը իր հմայքին եւ մեծութեան:

Բայց գաղտնիքը ի՞նչ է որ Միերան կամ Եղիշէ Դուրեան եղած է՝ Դուրեան Սրբազան:

Եւ կը խորհիմ բէ՛ք՝ քացի իր քնածին տաղանդէն (որ երբեմն կարգ մը մարդոց մօտ կրնայ հիւծիլ՝ երբ չկայ խօսքին եւ գործին հաւատալու յարատեւ անկեղծութիւնը) քացի իր արտա-

կարգ յիշողութեան, իր ամէն օր գիրք մը կարդալու կամքէն, բացի իր բաժնաստեղծի շը-
մորհէն, եւ կը խորհիմ եւ կը հաւատամ որ այս բոլորով եւ այս բոլորին հետ, Դուրեան
Սրբազան *խարիզմա* ունէր:

Եթէ՛ վահան թէժէեան մարդիկ իր դէմ հանելու մասնագիտութիւնը ունէր, ինչպէս
ըսեր է Յակոբ Օշական, Դուրեան Սրբազանը՝ մարդ հմայելու մասնագիտութիւնը ունէր
էաբանական իմաստով: Ահա թէ ինչու՝ որակական տեւէ բարձր ածական երբ տրուէր իրեն,
ոչ միայն կը յարմարէր, այլ մաքի իսկութեամբ կը համապատասխանէր անոր անձնաւորու-
թեան սա կամ մա երեսին:

Դուրեան Սրբազանը «մեծ մարդ» էր ոչ միայն որովհետեւ սովորական մէկը չէր, այլ
որովհետեւ իր անձը երկինքներու մօտեցնող բոլոր ունէր, ու այդ՝ կը զգացուէր ամբիջա-
կանօրէն առանց ամենադժգոյ վարամուտի:

Դուրեան Սրբազանը մաքուր, անբասիր եկեղեցական մըն էր, կենդանի, ապրող սուրբ
մը՝ եթէ կարելի է, ոչ անոր համար որ ան սիրոյ զգացումը *սիւսլիմէ* ըրած էր, ինչպէս
կ'ըսեմք յաճախ, բան մը ըսած ըլլալու համար, ոչ՝ որովհետեւ հեռու պահեց իր մարմինը,
միտքը եւ հոգին սիրուն էակներու շատ բնական մերկայութեան, այլ՝ եւ կը հաւատամ թէ՛
ժամանակ չունեցաւ: Եւ ժամանակ չունեցաւ որովհետեւ իր ամբողջ ժամանակը լեցուցած
էր ուրիշ արժէքներով որոնք ոչ թէ հաճելի էին իր իմացական եւ հոգեկան քիմիան, այլ
որովհետեւ այդ արժէքները ըրած էին հարուստ ու բեղմնաւոր իր անձն ու միտքը: Ինչպէս
արեւածաղիկ, մնաց մշտապէս իր կեանքի բոլոր «հիմա»ներու մէջ՝ գիրին, գիրքին ու Աս-
տուծոյ Արեւիմ սեւեռում, իր մերսէն:

Այլ ի՞նչ պիտի ուզէին մարմինը ու աշխարհը՝ իր հոգիէն:

Կը հեզմէր կեանքը, աշխարհն ու մարդը: Բայց իր հեզմանքը սնամէջ ծաղր մը չէր:
Բամպակի մէջ դրուած քարեր էին՝ ոչ թէ կեանքն ու աշխարհը ունայնացնելու այլ անոնց
մէջ իմաստներ եւ իմաստներու մէջ ալ՝ գերազանց իմաստը գտնելու: Ոչ թէ մարդուն մէջ՝
տաղանդ խմբեցնելու եւ մկարագիր սպաննելու, այլ՝ մկարագիր կերտելու:

Պատկերով մը բացատրելու համար, մնամ էր մարդուն մը որ մշտապէս իր բնակու-
թիւնը հաստատած է լերան մը գագաթին, վայր մը՝ ուր ան իմզգիմքը կ'ըլլար, եւ կ'իրա-
գործէր, եթէ մերելի է այսպէս ըսել: Ու ստորոտը ապրող, այլապէս մեծարժէք, մոյմիսկ
իմացականութիւն ունեցողները չէին կրնար չտեսնել զինք իր բնականաւոր բարձրու-
թեան վրայ:

Եւ ահա իբրեւ միեւնոյն անձը իր օրօրոցէն միմչեւ գերեզման, Ամ՝ շրջանակի մը
կեդրոն կ'էտին մնամ, ճառագայթեց իր բոլոր կարողութիւնները, կեանքի բոլոր ուղղու-
թիւններուն ու յօրինեց, կառուցանեց, ճարտարապետեց եթէ կարելի է ըսել, միեւնոյն Հո-
գիին, Անձին համառնագը, շէմքն ու տանարը: Ահա թէ ինչու այնքան բնական եղաւ զինք
հոչակել մեր երկրորդ Շմորեային, կամ զինքը մկրտել ժողովուրդի հոստատութեան եւ հե-
ռունները տեսնելու վեցերորդ զգայարանքին մէջ՝ *Սրբազան*, ինչպէս միեւնոյն ժողո-
վուրդը՝ որ այնքան ժառ է, տուած էր Հայրիկ մակդիրը Խրիմեանին:

Եւ կը խորհիմ թէ՛ եթէ Դուրեան Սրբազանի *արժէքը* եղաւ իր ուսուցչական, բարոյա-
կան եւ մատնագրական վաստակը, բայց իր *արժանիքը* Աստուծոյ եւ մեր Տիրոջ Քրիստոսի
վրայ իր ամբողջ կեանքը կեդրոնացնելու հաւատքին մղումը իր մերսէն: Կը հաւատար Քր-
իստոսին՝ այնպէս ինչպէս հաւատացին Լուսաւորիչը, Սահակն ու Մեսրոպը, ու մնամ մեր
առաջնաշնորհ երախտաւորները:

Կը խորհիմ մաքի որ իր այս արժանիքին պտուղն էր իր արժէքը, իր խօսքն ու գործը:

Ռեմանի Յիսուսը ոչ մէկ ձեռով խախտած էր իր մէջ ճշմարիտ հաւատքի հիմը: Դուր-
եան Սրբազան ոչ միայն Ռեման կարդացած էր, այլ մաքի անոր հակառակ բազում մատնա-
գիրներու գործերն ալ կարդացած էր:

Մեմք ալ կարդացած էինք ամիսներ առաջ Ռեմանի եւ Պիշըր Կօրի *Նազարէթի Յիսուսը*:
Համոզիչ ոչինչ գտանք այդ այլապէս մեծ խորհողի մեկնաբանութեան մէջ: Իմաստասի-
րական տեսանկիւնէն դիտուած, որքան ալ գիտականօրէն ժխտուի, Աստուածորդոյն կեան-
քն ու գործը, մէկ հարց կը մնայ, հաւատալու եւ չհաւատալու:

Ոչ հաւատացողը պէտք ունի ապացոյցներու եւ ոչ ալ չհաւատացողը ժխտումներու:
Պարզ խօսքով, կամ կը հաւատամ եւ կամ չեմ հաւատար: Սկեպտիկ, կամ չէզոք կեցուածք
խոնարհաբար կը խորհիմք՝ անհեթեթ է: Չեմ խօսիր հաւատքին առաւել կամ մուգ լուսա-
ւորութեան, առաւել կամ մուգ գիտակցութեան, կամ ստեղծագործութեան, որով արժա-

միջը՝ յառաջ կը բերէ արժեքներ:

Դուրեան Սրբազանի ստոյգ արժանիքը իր *Քահանայութիւնն* էր ըստ կարգին Մելի-սեդեկի: Իր պատարագները, քրիստոնէական իր խոկումները, հաւատքով պայծառակերպը-ւած, ըրին զինք տիպար մարդ եւ տիպար եկեղեցական, ու վերացեալ միսքիք Պատարագիչ: Այս է սկզբնական պատճառը որով ան իր վրան առաւ վախճանական պատճառի *ձեւը*:

Իր Աստուծոյ վրայ բացուելու արժանիքը իր խորքն էր եւ այդ խորքէն յառաջ եկած իր խօսքը եւ գրական վաստակը այդ խորքին *ձեւն* էր:

Կը խորհիմք թէ ասոր կը յաջորդէ իր հասցէին ուղղուած մշամատր «Բանաբարաբայոյց» դատապարտական միահամուռ վիճիւր որ իրեն տրուեցաւ մտաւորականմանը:

Արժեքէն դիտուած թերեւս մեծ ալ պահ մը ըլլամք համաձայն տրուած վիճիւր, բայց արժանիքէն դիտուած տարակոյս ունիմ որ ըլլամք համաձայն: Խորքին մէջ, ոչ Սոկրատ, ոչ Կոմփիլիկոս եւ ոչ ալ Յիսուս տող մը գրեցին: Չեմ երթար Պօղոս Առաքեալին եւ Աւետարանիչներուն, որպէսզի հետումները գացած չըլլամ:

Ապրում էր Դուրեան Սրբազանը, ամբողջութեամբ: Եւ այդ ապրումը քրիստոնէական էր, որ դարձուցած էր զինք միսքիք մարդերէն մին:

Երջանկութիւնը եւ բախտը չեմ ունեցած զինք տեսնելու, բայց տեսնողները կը վկայեն թէ իր քարոզած պահում, մերթ աչքերը գոց կը սաւառնէր մտածումի եւ ապրումի բարձրագոյն մթնոլորտներու մէջ: Ներշնչում՝ ուրկէ կը բղխէին մեր ոսկեղէն մեծասաններն թա-նորով յօրինուած մախադասութիւններ:

Եւ ասոր կը յաջորդէ այն իրողութիւնը որ ան՝ չէր կրնար իր գրական վաստակին մէջ, յատկապէս դասագիրքերու, եւ ընդհանրապէս *դրութիւն* մը (system) մերմուծելու: Մասնա-ւորէն ամբողջին մեկնելու իմացական ճարտարապետութեամբ մը յղացումը կը բացակայէր իր մօտ: Բայց խոշոր հարց մը կը ծագի մտքիս մէջ, եւ հարցերը, միշտ մտք հարցեր կը յարու-ցանք, ad infinitum. Պատահում ու մտնումները այդպէս չէին: Եթէ ապաւինիմ Դուրեան Սրբազանի ծովածաւալ գիտութեամբ, երկիւղն ունիմ որ այս անգամ ալ դէմս ելլէ ոչ միայն Արիստոտել, այլ մաքս մեզի ժամանակակից Լայպնից որ մամ եկող համագիտարան մըն էր:

Կը թուի թէ Դուրեան Սրբազան այնքան ալ կարեւորութիւն չէ ընծայած *դրութեան*: Իր *Ազգային Պատմութիւնը*, *Պատմութիւն Հայ Մատենագրութեան* ու մամ գործեր ոչ միայն կը մնան վտիտ իր ունեցած հմտութեամբ մօտ, այլ մաքս դրութեամբ մը պակասը կ'ապա-ցուցանեն, ինչպէս յաճախ կ'ըսէր Շահան Պէրպէրեան:

Բայց միւս կողմէն շատ քան չեմ տուած մեզի ո՛չ Ռեթեոս Պէրպէրեան եւ ոչ ալ իր գա-ւակը՝ Շահան Ռ. Պէրպէրեան:

Կ'արդարանամ Դուրեան Սրբազան եւ հագուագիտ մամներ, գուցէ ուսուցչական բազմագրադ եւ ժամանակ առնող իրենց այլապէս պատկանի եւ օգտաշատ վաստակովը: Բայց ինչո՞ւ օգնութեամբ չեմք կամչեր Մեծ Լուսահոգին, որպէսզի իմք տայ պատասխանը, Պիտագորեան մտածումով՝ որ է.

«Ոչ կամեցաւ թողով շարագրածութիւն Պիթագորաս, ասելով եթէ ոչ կամիմ զիմ վարդապետութիւնս թողով յանշունչս, այլ ի շնչաւորս. անշունչս կոչելով զգիրս, իսկ շնչաւորս՝ զաշակերտս»: Այսպէս իր հոգւոյն ամենէն մերթին մէկ ծալքը կը մկարէ Դուրեան Սրբազան խօսքի կամ գրչի բնագրական բերումի մը մէջ:

Գիրը կ'անցնի թուղթի հրաշքին հետ, բայց չ'անցնի հոգիներու վրայ դրոշմուած ապրումը՝ բացարձակ գեղեցիկին, բարւոյն ու Յշմարտութեան: Հոգիներուն վրայ դրուած ապրումի այդ դրոշմը՝ սերունդներ կը կերտէ, գիծ կը գծէ՝ որ կ'երկարի վրան դարերու ու քաղաքակրթութեանց: Ու Դուրեան Սրբազան ապրումի այդ դրոշմն է որ դրաւ սերունդներու վրայ: Փակեց իր աչքերը ու մեկնեցաւ այս աշխարհէն:

Ու հիմա՝ որ կեցած՝ մարմնի իր խզումէն անդին՝ իր *Անճին*, իր վերապրող ոգեղէն *Անճին* ու մեր մէջը ապրող յիշատակին ու այն կեանքին ու վաստակին դիմաց, որ անցաւ Սկիտարի քարձումէն մինչեւ Պարսիկակ, Ջմիւռնիա, Պոլիս ու սրբազան այս քաղաքը՝ ուր մեզմէ քարնկեց մը անդին կը հանգչի պատուական իր գլուխը, Ս. Փրկչի հողէ քարձին, լսեմք զինք՝ որ կը խօսի իր կեանքի վերջին րոպէին, իր Աստուծոյն հետ:

Տե՛ս, Գողգոթայիդ Հասած եմ կողին, խաչի բեւեռներ խաչի կու տան մարմնիս, մէջ կեանքի բեռն ու մահուան դողին, չես ներեր անշունչ որ չարն ընկճէ զիս: Կը հնչէ կող-կեանքի բեռն ու մահուան դողին, չես ներեր անշունչ որ չարն ընկճէ զիս: Կը հնչէ կող-մանս վայրկեանը վերջին ... զիս խոստումներով կանչած ես քեզի, բայց ինչո՞ւ երկրի մանս վայրկեանը վերջին ... զիս խոստումներով կանչած ես քեզի, բայց ինչո՞ւ երկրի ղողերն կ'անհետին, աչքս ալ մուրթի մէջ կը խորասուզուի: Անհունի դեռ քայլս չառած դէպի

քեզ, կ'ուզէի գիտնալ ի՞նչ պիտի ըլլայ, տրտում այն հոգին, կսկիծով հրակէզ թէ միտակ թողուած՝ իր օրերը լայ. ի՞նչ պիտի ըլլան խայրիքներն սիրոյս, զուրկ գգուանքներէս իմ հայրագործով, երբ անոնց մէջէն բաժնուիմ անյոյս ու ճննճերուն հուր յիշատակներով։

Ի՞նչ պիտի ըլլայ իմ այգին սիրուն, թէ բիրտ անցորդներ իր ցանկը քակեն. ո՞վ պիտի զգլխի ջինջ ողկոյզներուն բիրտեղ ու յակինթայն բարունակէն։

Տէ՛ր, եթէ կը պահես ասոնք ամէնքն ալ, Շնորհի ու Գութի կաթումներուդ տակ, դժուար չէ զանոնք վերստին գտնալ, ծիրանաւորուած զեղով մ'անապակ։

Տե՛ս, Գողգոթայիդ հասած եմ սարին, խաչի բեւեռներ կը մխուին մարմնիս, մէջ կեանքի բեռան ու մահուան քարին, պիտի չթողուս որ մութն ընկճէ զիս։

Թող հնչէ՛ կոչմանս վայրկեանը վերջին, զիս փառքերո՛ւդ մէջ ընդունէ քեզ մօտ, ի՛նչ փոյթ թէ երկրի շողերն անհետին, կ'ողջունեն անքերս նոր առաւօտ։

ԴՈՒՐԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆ

(Մահուամ յիսմամեակիմ առիթով)

ԵՂԻՎԱՐԴԻՆ

Դիմացը մահուամ
Մութ ուրուակամիմ
Խիթերէմ քէկ, քէկ
Ցաւատամջ մարմնով
Դողաց իր հոգիմ։

Ինչպէս ուռեմի
Կախ ինկաւ ջուրիմ
Ու գտաւ համգիստմ
Իր յաւիտեմակամ։
Բայց չարը երբէք
Զընկեց իր հոգիմ։
Երբ երկրի շողերմ
Կ'ամեհեմամայիմ
Ա՛խ, մահուամ դիմաց
Ինչպէ՛ս վերացաւ
Դիտեց Ամ ինչպէ՛ս
Աչքէմ ծիածամ,
Ու տեսաւ հոգիմ՝
Անծամօթ, հեռում,
Կըսկիծը սըրտիմ
Որ մնար պիտի
Միմակ, միս միմակ
Խորտակուած յոյսի
Օրերմ իր լալու։

* * *

Բայց ոչ, ո՛վ հոգի,

Սիրոյդ պատկերով
Դրօշմուած հոգիմներ
Կը վառիմ թէեւ
Քու յիշատակով,
Կ'ուխտեմ բայց քալի
Քու ճամբամերէմ։
Քու սիրում այգիմ
Ուր դում գործեցիր
Գիշեր ու ցորեկ
Զեմ կրմար քակի
Ցանկապատմ անոր
Անցորդները բիրտ։
Զես դում մութիմ մէջ
Կը մըմաս լոյսիմ,
Ու սերումդներու
Վրամ՝ սաւառնող՝
Նըմամ Մեսրոպիմ,
Ու Շմորեալիիմ,
Ու մտքի մեր մեծ
Մարգարէներում։
Անգամ մ'ալ, իջիր
Ու ձեռքդ դիր վրամ
Մեր սըրտիմ քէկ, քէկ,
Եւ Ուխտին՝ հրաշեկ
Ու մեզ տար քեզ հետ
— «Դէպի Յորդանամ
Բացուած երկմքի
Հրաշներում մերքեւ» —
Ուր քմարդ երգէ

Ստեղծագործ սիրոյ
 Հրաւերն անուշակ:
 Ու մեր աչքերէն
 Թափուի թող արցունք
 Ու թող մեր մեղքերն՝
 Ինչպէս շուշաններ,
 Ծըփամ ջուրերուն,
 Ու հրաշագործուին
 Մեր հող-հոգիի
 Ակօսին ցամուած
 Սերմերն Աստըծուն:
 Տար մեզ դուն հեռու
 Կեանքի գուղձերէն,
 Ու տատասկներէն,
 Սէրերէն խաբող,
 Ու սին փառքերէն՝
 Միմչել Գողգոթա,
 Որպէսզի մեմք՝ հոն,
 Սիրելը գիտնամք
 Որ սիրուիլը գըտնեմք:
 Ներելը գիտնամք
 Ու մերում ստանամք:
 Որպէսզի փըրկեմք
 Որ մեմք փըրկուինք:
 Եւ որպէսզի մեմք
 Չսպաննեմք դարձեալ
 Ինկած հոգիներ
 Ու վեր քարձրացնեմք
 Որ մեմք քարձրանամք:
 Արցումքներու մէջ
 Մեր հարազատներուն,
 Չորոնեմք բնաւին՝
 Մեր երջանկութիւնն՝
 Որ մարմինը սին
 Իր հալոցին մէջ
 Հուր հոգի դառնայ:
 Ու Գողգոթա սարն,
 Լուսնի գիշերին,
 Ըլլայ թող Սըկիհ՝
 Ուր մեմք հաղորդուինք
 Ասքանագեան մեր
 Մեծ արժէքներու
 Յարութեան հացով.
 Ու վերապրումի
 Ստեղծագործ սիրոյ՝
 Ամմահ գինիով:

* * *

Բիւր, քի՛ւր օրհնութիւն
 Քու վաստակաշատ
 Գործին ու կեանքին:
 Ու պարծա՛նք՝ Հայոց
 Գիրին, դըպրութեան:
 Ու փա՛ռք քու անուշ
 Ու վեհ անունիդ:
 Կու գա՛նք մեմք ծունկի
 Քու փառքի՛ գահին,
 Հոգի անըման
 Դուրեան Սըրբազան:

ԱՇՏԻՇԱՏ

Աղեքսանդրիա
 1980 Յուլիս

Հանդիսութիւնները փակեց Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքը յայտնելով իր գնահատանքը բոլոր անոնց՝ որոնք յորեկինական հանդիսութիւնը վերածեցին փառատօնի մը, իրենց խօսքին հմայքով, երգին գեղեցկութեամբ եւ ստեղծած հոգեւոր մթնոլորտով:

Հանդիսականները յոտնկայս երգեցին Տէր Կեցոն:

Շաբաթ կէսօր, պատուարժան հիւրերը եւ Միաբանութիւնը ճաշի հրաւիրուած էին Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի ճաշասրահ: Այս առթիւ, ճաշասրահը զարդարուած էր վարժարանի նախկին Տեսուչներու մեծադիր լուսանկարներով, որոնց վերը՝ մէջբերուած էր Եբրայեցւոց Թուղթին խօսքը. Յիշեցէ՛ք զԱռաջնորդս ձեր, որք ուսուցիմ ձեզ զբանմ Աստուծոյ:

Ճաշէն ետք, ներկայ Քահանայ Հայրերէն եւ վարդապետներէն շատեր խօսք առին: Անոնք յուզումով պատմեցին յիշատակներ իրենց ուսանողութեան օրերէն: Այստեղ կ'արձանագրենք խօսքը Արժ. Տ. Յովհաննէս Ա. Քհնյ. Մարութեանի:

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրեր, Գերաշնորհ, Հոգեշնորհ, Արժանապատիւ Հայրեր, սիրելի Սաներ եւ մերկաներ:

Կեանքիս ամենաբարձրանիկ օրերն են ապրում եւ իմ համար դժուար է արտայայտել իմ մտածումները եւ ապրումները ուղղուած ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի սաներին:

Մեր ժողովուրդը ունի իր սրբութիւնները, որոնք դարերից են գալիս ու գնում դէպի յաւիտեանակամութիւն: Այդ սրբութիւնները Հայրենիքն է ու Ս. Էջմիածինը՝ Հայաստանեայց Եկեղեցին: Հայ հոգեւորականութիւնը իր աչի լոյսի պէս պահել է վերոյիշեալ երկու սրբութիւնները:

Մեր ժողովուրդը իր ճակատագրի քերումով, պատմութեան ընթացքին աշխարհով մէկ ցիրուցան է եղել իր ֆիզիքական գոյութիւնը պահպանելու համար: Որտեղ էլ որ գտնուելիս են եղել մեր ազգի քեկորները, հիմնել են եկեղեցիներ, դպրոցներ որոնց կամարների տակ աճել են հայեցի դաստիարակութեամբ մորամոր սերունդներ՝ վառ պահելով Հայրենիքի եւ Ս. Էջմիածնի կամքերը:

Այսօր, մուրակամ այս կամարների տակ, մեծ շուքով տօնեցիմք Զաքարիա Պատրիարքի ծննդեան 200 եւ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի մահուան 50 ամեակները:

Խնկելի եւ պաշտելի ամուսններ են սրամբ, որոնք կատարել են ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի հիմնադրումը եւ վերաբացումը: Յիշատակմ արդարոց օրինութեամբ եղիցի:

1915 թուի Եղեռնից յետոյ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը իր ուսերի վրայ կրեց Հայաստանեայց Եկեղեցու ծով հոգսերի ծանրութիւնը: Միաբանութեան անդամները, իրենց բարձր կոչման մախամախմղիրներ, աշխարհով մէկ ցրուած մեր գաւազներին աշխատեցին Աւետարանի յոյսով գօտեպնդել գալիք օրերի մոր յոյսով:

Սիրելի Սաներ, այդ օրերից անցել են տարիներ եւ Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանի շրջամաւարտ հոգեւորականների քազմաթիւ սերունդներ իրենց մագերմ են սպիտակացրել աշխարհով մէկ ցրուած մեր եկեղեցիների սրբազան կամարների տակ, իսկ աւելի երիտասարդներ մոր են լծուելու աշխատամքի:

Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանի շրջամաւարտ հոգեւորական աւագ սերունդը, այսօր դարձել է Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան հրամանատարական կազմի արժանի անդամները, իսկ Սաղիմական իւրաքանչիւր կուսակրօն եւ աւուսնացեալ քահանայ այդ հրամանատարական կազմի մուրիներալ եւ ուխտեալ զինուորները: Այսօր, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմից յետոյ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը դարձել է Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան անառիկ ամրոցը: Իսկ նրա արժանաւոր Գահակալը՝ Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեանը՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. վազգէմ Ա. Ամենայն Հայոց Հայրապետի աջ քազուկը:

Սիրելի սաներ, իմա համար շատ հաճելի է լինել ձեր մէջ: Ես էլ ձեզ մամ երեխայ էի տարիներ առաջ, հագիւ 13-14 տարեկան: Այս սրբազան միջավայրի մէջ դաստիարակուեցի եւ աճեցի մտքով եւ մարմնով եւ դարձայ մեր եկեղեցու համեստ սպասաւորներից մէկը: Ամէն մի հոգեւորական այս Հաստատութեան բովից անցած մի մի զինուոր է Հայրենիքի եւ Ս. Էջմիածնի: Դուք էք, որ յաջորդելու էք մեզ եւ մեր ժողովուրդը առաջնորդելու էք Աւետարանի լոյսով: Դուք էք, որ պահելու էք մեր ժողովրդի գաւակներին Սփիւռքի դժուար պայմաններում որպէս բրիտանիայ: Պատմութեան ընթացքում Հայ հոգեւորականը երկու հիմնական գէնք է ունեցել իր ձեռքում իր հօտի պաշտ-

Ուսանողութիւն եւ ուսուցչական կազմ ժողովարանի եւ Ամենայն հայոց
 Եկեղեցւոյ Սինոդական Կոնսիլի անդամները: — Ներսէս Քամախեան, Արքայանիւն Վրդ., Հայրնիկ Վրդ., Սիւրբ Վրդ., Սիւրբ Վրդ.,
 Նիկիտ Վրդ., Տիրան Վրդ., Սեբաստիոն Վրդ., Մարտիրոս Վրդ., Յակոբ Օշական, Շահան Պարպուհեան:

պանութեամ համար. մէկ ձեռքում Ս. Աւետարանը եւ միւս ձեռքում՝ իր ժողովրդի պատմութիւնը: Դուք, սիրելի սաներ, սրմուռում էք միեւնոյն մօր երկու ստիճաններից՝ Աւետարանից եւ մեր ժողովրդի պատմութիւնից: Դուք ձեր գործերով, հաւատով, սիրով, հայրեմասիրութեամբ մի մի քար, մի քան շաղախ էք աւելացնելու Հայաստանեայց Եկեղեցու կառոյցի վրայ՝ չդաւաճանելով մրա ռոճիմ եւ ոգում:

Սիրելի ուսանողներ, այսօր մաքու ձեր տոնն է: Ձեզ է մայում Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւնը, ձեզ է մայում Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը, ձեզ է մայում մեր հաւատացեալ ժողովուրդը: Անցե՛ք եւ պատրաստուեցե՛ք պատարագելու եւ պատարագուելու մեր եկեղեցու սեղանների վրայ:

Այս զգացումներով թոյլ տուէ՛ք վերջացնել քացականիւնով.

Կեցցեմ Երուսաղէմի եւ Էջմիածնի հոգեւոր ճեմարանները, որտեղ պատրաստուում են մեր հաւատքի կանթեղը վառող ու պաշտպանող ուսարարները.

Կեցցե՛ք Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեանը.

Կեցցե՛ք Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց ուխտեալ Միաբանութիւնը.

Կեցցե՛ք ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի տեսչական եւ դասախօսական կազմը.

Խումկ եւ աղօթք այն բոլոր անձերին, որոնք իրենց միութեամբ ու բարոյական օժանդակութեամբ միշտ վառ են պահել Լուսաւորչի Կանթեղը, Հայի հաւատքի աղբիւրը

Նախ գոհութիւն կը մատուցանեմք Ամենակալ Աստուծոյ, որ արժանի ըրաւ զմեզ անգամ մը եւս այցելել այս Ս. Երկիրը յուխտ եւ յերկրպագութիւն Տնօրինական Ս. Տեղեաց: Մենք մասնաւորաբար փառք կու տանք Աստուծոյ, որ առիթը ընծայեց մեզի Ս. Պատարագ մատուցանելու պանծալի այս Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ, որ քիչերուն վերապահուած շնորհ մըն է: Փառատրական ու գոհարանական այս սրտաբուխ արտայայտութեանց վրայ կ'աւելցընենք մեր շնորհակալական զգացումը համդէպ Առաքելական Աթոռոյս Ամենապատիւ Գահակալին, այս առիթը ստեղծած եւ մեզի ընծաեցող ըլլալուն համար:

Այսօր, երբ այս Աստուածային Ս. Պատարագով վերջաւորութեամբ կը բերուին մեր Համագումարին խորհրդակցութիւնները եւ տարեդարձային համդիսութիւնները, երբ կը մըտածէի թէ ինչ կարելի էր ըսել իբրեւ վերջաբան ու փակում այս համդիսութեանց, գրեթէ վերջին պահուն մեր միտքը եկաւ Ս. Պատարագի ամենէն ծանօթ ու ժողովրդական երգերէն մէկին առաջին տողը. *«Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ»*:

Ծանօթ պիտի ըլլայ ամենքին, թէ այս երգը, *«Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ»*, կը գրուի կեդրոնական տեղը մեր Ս. Պատարագին մէջ: Կեդրոնական տեղը՝ ոչ միայն ժամանակի եւ տեւողութեամբ տեսակէտէ, այլ մաքու ու մամաւանդ՝ *Իմաստի* կողմէ: Արդարեւ այդ երգը հնչած ատեն Ս. Պատարագին գրեթէ մէջտեղը հասած կ'ըլլամք: Այդ երգով Ս. Պատարագը միաժամանակ յանգած կ'ըլլայ իմաստի իր կարեւորագոյն կատարին:

Ի՞նչ է արդարեւ մպատակը Ս. Պատարագին, եթէ ոչ իրագործել Քրիստոսի *Վերայայտ-*

հանդիսացող Հայ Երուսաղէմը՝ մուիրական այս Սուրբ Տեղեաց մէջ:

* * *

Շարաթ երեկոյեան, մեծահանգէս թափօրով, հիւր եկեղեցականները եւ Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը շարժեցան Ս. Յակոբայ Վանքէն եւ ուղղուեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Տաճարի մուտքին, «Հրաշափառ Աստուած» շարականի երգեցողութեամբ, թափօրը առաջնորդեց Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք Տ. Շնորհք Արքեպիսկոպոսը դէպի Ս. Գերեզման: Ուխտ կատարելէ ետք, աշակերտութիւն եւ եկեղեցական Հայրեր դարձան Սրբատեղիներուն մէջ, կանգ առին ամէն կայանի դիմաց, կարդացին Աւետարանը եւ երգեցին Քրիստոսի փառքը, Իր բանտին, խաչելութեան, պատանատեղիի, Հրաշալի Յարութեան, պարտէզին մէջ յայտնութեան եւ խաչափայտի բարձրացման տեղերուն մէջ:

Կիրակի առաւօտ, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ Ս. Պատարագը մատուցւում է. Տ. Շնորհք Պատրիարք: Յաւարտ Ս. Պատարագի, յատուկ հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Ս. Աթոռոյս Հանգուցեալ Պատրիարքներու հոգւոյն, «եւ մանաւանդ» Զաքարիա եւ Եղիշէ Պատրիարքներու: Այս առթիւ, Պատարագիչ Պատրիարքը խօսեցաւ յատուկ քարոզ մը, զոր կու տանք այստեղ, ոչ թէ խօսքին համաձայն, այլ Սրբազան Հօր կողմէ գրուած ձեւով:

Նույնիւնը Ս. Սեղանին վրայ, մախ Հաց ու Գինի տեսանելի ձեւին տակ, եւ ապա Ամոր անտեսանելի բայց զգալի՝ հոգեւոր բայց իրական մերկայութիւնը տաճարը լեցնող ժողովուրդին, այսինքն շնչող ու ապրող եկեղեցիին մէջ: Ուրիշ խօսքով Ս. Պատարագին մպատակն է իջեցնել Քրիստոսը մախ մեր Ս. Սեղաններում վրայ, եւ ապա հրաւիրել գԱյն մեր սիրտներում մէջ: Ու մեր Ս. Պատարագէն վերցնած ոչ մէկ բանածեւ կամ արտայայտութիւն այնքան պարզ ու այնքան բացայայտ կերպով՝ այնքան գեղեցկօրէն ու այնքան ամբողջական ձեւով կը բացատրեն այս *Վերայայտուիւնը* եւ *վերստին մարմնացումը*, որքան ժողովրդական այս սեմնչիլի հոգեւոր երգը, «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ», իր առաջին տողէն մինչեւ վերջին տողը:

Երբ Ս. Սկիներ վերաբերումով Ս. Պատարագի սեղանին վրայ կը բերուի, այն ատեն արդարեւ «Քրիստոս մեր մէջ կը յայտնուի», մոյնիմքն «Որ էն» — յաւիտեակամ — Աստուածը Ս. Սեղանին վրայ կը բազմի: Եկեղեցին մէկ անձի կը վերածուի, մէկ հոգի ու մէկ ընտանիք կ'ըլլայ. այդ միութիւնը կ'մեկնուի համար Ողջոյնի հրաման կ'արձակուի. եղբայրական համբոյրը իբրեւ միութեան կապ ու կամար կը տրուի. թշնամութիւնը կը հեռանայ, եւ սերը ամենքի վրայ կը սփռուի երկինքէն իջնող ցոյղի պէս: Այսպէս եկեղեցին իր իսկական կաղապարին մէջ մտնելէ յետոյ կ'անցնի «Հոգւով եւ շնամարտութեամբ» իրագործելու այն մպատակը, որուն համար հաւաքուած էր այդ Տաճարին մէջ. այսինքն ձայնը բարձրացնել եւ միաբերան օրհնութիւն կարդալ Ամենասուրբ Երրորդութեան, երկմային Սերովրեմերու պէս, որոնք «Սուրբ, Սուրբ» ըսելով անդադար կը փառաբանեն գԱյն:

Քրիստոս միայն Ս. Պատարագով չէ որ մեր մէջ կ'իջնէ: Կան մուգագոյն երկու այլ պարագաներ, որոնց մէջ եւս կը յայտնուի Ան մեզի: Քրիստոս կը շարունակէ յայտնուիլ մեզի մախ *Աւետարանի* էջերում մէջ: Ամէն անգամ որ ձեռք կ'առնենք ու կը կարդամք *Աւետարանը*՝ Քրիստոս կը վերայայտնուի մեր մէջ այնպէս՝ ինչպէս յայտնուեցաւ Ան իր ժամանակի մարդոց մէջ, աշխարհի թատերաբեմին վրայ: Կը վերայայտնուի եւ կը խօսի մեզի ոչ միայն իր հոյակապ քարոզներով եւ առակներով այլ մասն իր կեանքի ամէն մէկ դէպքով: Օրինակ. երբ կը կարդամք իր Ծննդեան դրուագները Քրիստոս ոչ միայն կը յայտնուի մեզի, այնպէս ինչպէս երեւցած էր հովիւներում եւ մօզերում, այլ մասն կը խօսի մեզի անմեղմով, ըսելու համար օրինակ, որ իրական մեծութիւնը ոչ տեղով եւ ոչ ալ ցեղով պայմանաւոր է. այլ Բարձրեալի Որդիութեամբ: Յիսուս «Մեծ» էր, որովհետեւ «Բարձրեալի Որդին» էր: իր հետեւորդներն ալ կրնան «Մեծնալ», երբ Բարձրեալէն որդեգրուին: Երբնդնեան առթիւ հրեշտակներու երգով մեզի կը հաղորդուի պատգամը, թէ մարդոց առաջնահերթ պարտականութիւնն է «Փառք» տալ Աստուծոյ, այսինքն պաշտամունք մատուցանել «Բարձունքներու» մէջ բնակող Աստուծոյ: Ու այս փառատրութեան իբրեւ հետեւանք խաղաղութիւնը պիտի տիրակալէ երկրի վրայ եւ բարի կամեցողութիւնը պիտի իջնէ բոլոր հաւատացող ու աստուածապաշտ հոգիներու մէջ: Կանայի հարսամիքով Քրիստոս կը յայտնուի մեր սովորական ջուրի բնութիւնը գինիի փառքութեան եւ ոգելից բնութեան փոխարկելու իր Աստուածային կարողութիւնով: Խաչելութեամբը՝ իբրեւ փառար ցոյց, որ կը մատուցուի մարդոց մեղքերու թողութեան համար: Ու վերջապէս Յարութեամբ եւ Համարձմամբ ոչ միայն կը յայտնուի մեզի իր Աստուածային բնութիւնը, այլ մասն կը տրուի այն ճշմարտութիւնը, թէ իրեն հաւատացողներն ալ մոյն վախճանին եւ Յակատագրին պիտի արժանանան տեղ գրաւելով Աստուծոյ աջ կողմը:

Իսկ երկրորդ պարագան ուր Քրիստոս մեր մէջ կը յայտնուի, երբ հաւատաւոր հոգիներ կը հաւաքուին իր անունով, ինչպէս իմքը հաստատեց. «Ուր որ երկու կամ երեք հոգիներ կը հաւաքուին *Իմ անունովս*, ես եմ» անոնց մէջն եմ» (Մատթ. ԺԸ. 20):

Արդարեւ մենք, Սաղիմական հոգեւորականութենէն ոչ զանցառելի թիւով խումբ մը եկեղեցականներ, հաւաքուեցանք այստեղ, Ս. Քաղաքին մէջ, ընդ հովանեաւ Սրբոց Յակոբեանց պանծալի վանքին: Յամուն ինչի՞, կամ յամուն որո՞ւ հաւաքուեցանք: Այս է կարեւորագոյն հարցումը: Պատասխանը տրուած է Համագումարի համար մշանակուած ընդհանուր բնաբանով: Մենք հաւաքուեցանք իմարկելու «Հայ եկեղեցիի Առաքելութիւնը Այսօր» համապարփակ միւթը: Ուրեմն Հայ եկեղեցիի օգտին՝ եւ ամոր վերաբերեալ այժմեական ինչ ինչ խնդիրներ վերամայումի ենթարկելու համար հաւաքուեցանք: Գիտենք մեզանք ալ թէ եկեղեցին Քրիստոսի մարմինն է, Ամոր տեսանելի շարունակութիւնն է ամենքս ալ թէ եկեղեցին Քրիստոսի համար ոչ մէկ բան այնքան կարեւոր ու կենսական է, որքան իր երկրի վրայ: Քրիստոսի համար ոչ մէկ բան այնքան կարեւոր ու կենսական է, որքան իր երկրի վրայ: Բարեբաղէն վիճակը երկրի վրայ. այդ վիճակէն կախեալ է իր սկսած հաստատած եկեղեցիի պարզած վիճակը երկրի վրայ. այդ վիճակէն կախեալ է իր սկսած

գործին տարածումը կամ կասումը: Հետեւաբար յօգուտ Եկեղեցիի մէկտեղ գալը ուղղակի կերպով յանուն Քրիստոսի հաւաքուիլ է: Եթէ այդպէս է իրականութիւնը, կրցա՞մք գգալ Ամոր մերկայութիւնը մեր մէջ, ըստ իր խոստումիմ: Կրցա՞մք անդրադառնալ Ամոր մեր մէջ յայտնուած ըլլալու իրականութեան: Մեզմէ ամէն մէկը առանձին իր խղճմամբիմ մէջ պիտի տայ պատասխանը այս հարցումիմ:

Սակայն մենք հիմնուելով նուագագոյն երկու երեւոյթներու վրայ, կրնամք դրական պատասխան տալ այս հարցումիմ:

Առաջին երեւոյթն այն էր, որ Համագումարին մէջ կը տիրապետէր արդարեւ *եղբայրական միջնորդութիւն* մը: Անցեալի վերջերը չբացուեցան: Մենք կրցամք մօտեմալ իրարու իբրեւ մէկ եւ մոյմ տան հարագատները: Ամենքս զիրար ողջունեցինք ու ողջագութեցինք իբրեւ եղբայրներ, որոնք երկար կամ կարճ ժամանակով, այս կամ այն պարագաներու տակ իրարմէ քաժնուած էին եւ հետեւաբար կարօտեցած զիրար: Իբրեւ շարունակութիւնը կամ արդիւնքը եղբայրական այս ոգիին, մեր համագումարներու մէջ կը տիրակալէր համերաշխութեան եւ համագործակցութեան մթնոլորտ մը: Մենք այնպէս համոզուած ենք որ այս դրական ու գործնական երեւոյթները արդիւնք էին Քրիստոսի մերկայութեանը մեր մէջ. «Ասով պիտի գիտնան մարդիկ, թէ իմ աշակերտներս էք, եթէ սիրէք իրար»:

Եթէ ըսեմք որ «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ» երգը գրեթէ իր ամբողջութեամբը իրականացած էր մեր մէջ, չափազանցութիւն ըրած պիտի չըլլամք. «Նաղաղութեան ձայնը» հնչած էր ի լուր ամենքիս. այդ ձայնը խեղդող կամ խաղաղութիւնը խանգարող գրեթէ ոչ մէկ դէպք կամ արարք պատահած էր: Ինչպէս ըսինք, ողջագութեան էինք սովորականէն քիչ մը տարբեր ոգիով: Թշնամութիւնը - եթէ կար - արդարեւ հեռացած էր: Մթնոլորտը համակուած էր սիրով եւ եղբայրութեամբ: Առնուազն Համագումարի մերկայ Սաղիմական-ներս «Մի անձն» եղած էինք եւ հետեւաբար բարձրացուցած էինք մեր ձայները բացման ու փակման եւ այլ պաշտամանց ըմբացքին Աստուծոյ անուան Օրհնութիւն տալու համար: Այս բոլորը եթէ իրականացած էին մեր մէջ, իրականացած պիտի ըլլար մանւ սրբազան այս երգի առաջին տողը. «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ»:

Ուրիշ կարեւոր երեւոյթ մըն ալ ի յայտ եկած էր, որ կրնար իբրեւ ցուցանիշ ծառայել Քրիստոսի մերկայութեան մեր մէջ, իր տարբեր մէկ կերպիմ մէջ: Մեզմէ ոմանք որքան ալ մէջտեղ դրուած խնդիրներու իւրաքանչեւ մօտեցումի կերպեր ունեցած ըլլային, կար սակայն հարց մը, որու մասին կը տիրապետէր գրեթէ միաձայնութիւն մերկաներուս մտքերում եւ գգացումներում մէջ: Ատիկա Հայաստանեայց Եկեղեցիի մկատմամբ ամենքիս ունեցած ազմիւ մախանձայնագութիւնն էր:

Մեր համոզումով եւ հաւատով՝ Եկեղեցին որքան մարմինն էր Քրիստոսի՝ մոյմքան ալ Քրիստոսի Հարսը եւ ամենքիս Մայրն էր: Եկեղեցիի այս երկու յատկանշական հանգամանքներում անդրադարձումը միայն բաւական էր որ ամենքիս սէրը, յարումը, յարգանքը եւ հաւատարմութիւնը կեդրոնանար անոր շուրջ: Ամենքիս ուժգին փափաքն էր, որ ան վերագտներ եւ միշտ պահէր իր պատմութեան յայտնութիւնը եւ թանկագին թագը, իբրեւ Հարսն Քրիստոսի եւ մեր թագուի Մայրը: Հետեւաբար մեր հոգիները լեցուած էին ծառանալու մախանձախնդրութեամբ ընդդէմ բոլոր այն գիտակից եւ անգիտակից տարրերում, որոնք կամաւ կամ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ կը գործէին մեր Եկեղեցիի հարսնութեան եւ մայրութեան գաղափարներում դէմ: Մենք վստահ էինք որ Հայաստանեայց Եկեղեցիի այս կրկնակ հանգամանքներում հաւատացողները մեզմէ տարբեր չէին կրնար մտածել: Յատկապէս բոլոր այն հոգեւորականները, որոնք, Աւետարանին իսկ բառով «վարճական» չէին, մեզմէ տարբեր գգացում չէին կրնար ունենալ:

Սակայն դժբախտաբար այսօր բացայայտ ձգտում մը մշմարելի է կարգ մը շրջանակներում մէջ, Քրիստոսի այդ մաքրամաքուր Հարսը եւ մեր թանկագին ու թագուի Մայրը աղախնութեան աստիճանին իջեցնելու, այսինքն ծառայեցնելու իրենց անսուրբ մպատակներում, երբեմն գործակցութեամբ եւ երբեմն ալ լուռ համակերպութեամբ կարգ մը հոգեւորականներու: Հայաստանեայց Եկեղեցին իր Աստուածատուր ուղեգիծէն ու առաքելութեանէն դուրս հանելու այս սրբապղծութիւնը, Համագումարին մերկաները՝ քնակամօրէն եւ խմբովին՝ ասոնց դէմ ծառանալու տրամադրութեամբ լեցուած էին: Հայաստանեայց Եկեղեցին աղախնութեան աստիճանին իջեցնելու փորձերը ի գործ դրուած կրնային ըլլալ կարգ մը խմբակցութեանց գոյութեան շահերը ապահովելու մպատակով, կամ կարգ մը անհատներու միւսական շահամոլութիւնը գոհացնելու համար: Համագումարի մերկաները երկու

հակումներն ալ դատապարտելի կը գտնէին եւ մամ մտայնութիւնները եւ տրամադրութիւնները միանգամայն ընդմիշտ մեր ժողովուրդին մէջէն արմատախիլ տեսնելու ցանկութեամբ լեցուած էին:

Երբ «Նախաձեռնութեան Բոկերիցէ զիս» հոգեվիճակը տիրապետող կը դառնայ՝ Քրիստոսի ամուսնով մէկտեղուած հոգիներու մէջ, այն ատեն կը յայտնուի մոյմիմքն Յիսուս խորագան ի ձեռնի դուրս վտարելու համար իր եկեղեցին «Աւագակներու այր» դարձնող բոլոր տարրերը, ըլլան ամուսնի խմբակցական «Հատակաձեռներ» եւ կամ անհատական «Սեղանաւորներ»: Այսպէս ստեղծուած էր հոգեւոր ու հաւաքական մթնոլորտ մը, զոր ամաղարտ պահելու միջոցներ ձեռք առնելը ամենմիտ մտերական պարտականութիւնը կը մկատէին: Եկեղեցիին գերագոյն առաքելութիւնը է իր ձագուկները իր թեւերուն մերձեւ պահել, ամուսն կնամք ու ջերմութիւն ջամբելու համար, եւ ոչ թէ իմք ուրիշներու թեւարկութեան մերձեւ գտնուիլ, աշխարհիկ կամ այլ մպատակներու ծառայելու համար: Ինչպէս ամէն մէկ Բրիստոնայ անհատին՝ մոյմպէս Քրիստոնէական եկեղեցիին մպատակն է, ըստ Աւետարանի հաստատմին, բարի պտուղներ տալ, եւ սնուցանել ամուսնով իր հովանիին մերձեւ գտնուածները: Ահաւոր ու անդառնալի է Տէրունական վճիռը ամպտուղ թգծնին համար. «Կտրեա գդա», ընդէ՛ր գերկիրդ խափամէ: Ով պիտի յանդգմէր պատճառ դառնալու որ Հայ եկեղեցին շնորհ դարերով ի գործ դրած իր Աստուածատուր «Առաքելութեան» այսօր:

Մեմք այս մտածումներով եւ այս ոգիով տագորուած էինք Համագումարի օրերուն: Եւ կը հաւատամք, թէ այս մտածումները մերշնչուած էին մոյմիմքն եկեղեցիի յաւերժական Տիրութեան եւ Իր Ս. Հոգիէն, որ իրրեւ «Հոգի մը շնչէ ուր եւ կամի, զգայն մտա լսես, այլ ոչ գիտես ուստի գայ կամ յո երթայ»: Պիտի գուրգուրամք այդ ոգիին վրայ, որ չըլլայ թէ կորսնցնենք գայն: Այդ ոգիով միայն կարելի պիտի ըլլայ պահպանել, նաեւ այսօր, հարագատ Առաքելութիւնը Հայաստանեայց եկեղեցիին, որուն ծառայելու ուխտը ըրած ենք ամենքս ալ իրրեւ պաշտօնեաները Աստուծոյ, որուն կը վայելէ փառքը, պատիւը, իշխանութիւնը եւ զօրութիւնը յաւիտեանս եւ յաւիտեանից: Ամէն:

Քարոզի վերջաւորութեան, Ամեն. Տ. Շնորհք Պատրիարք շնորհակալութեան եւ երախտագիտութեան արտայայտութիւն ունեցաւ իր հոգեւոր եղբօր՝ Ամեն. Տ. Նիկիէ Պատրիարքին նկատմամբ, մաղթելով եւ աղօթելով որ շարունակէ իր իմաստուն դեկավարութիւնը Ս. Յակոբեանց Աթոռին, իրրեւանոր արժանաւոր Գահակալը:

Կիրակի երեկոյեան, Ամեն. Տ. Նիկիէ Պատրիարքը մեծ ճաշկերոյթի մը հրաւիրեց հիւր եկեղեցականները, Միաբանութիւնը, պետական անձնավորութիւններ, քոյր ե-

կեղեցիներու պետեր եւ Հայ ազգայիններ, Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ:

Պաշտօնական ընդունելութիւնը փակումը կատարեց հանդիսութիւններուն, որոնք փառքի օրեր արձանագրեցին Հայ Երուսաղէմի պատմութեան մէջ:

Այսպէս վերջ գտաւ հանդիպումը ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի նախկին աշակերտներուն Երուսաղէմի մէջ եւ սկիզբ առաւ նոր շարժում մը Հայ եկեղեցոյ կեանքին մէջ:

Թագաւոր Երկմաւոր զեկեղեցի
բռ անշարժ պահեա:

Ծ Ո Ւ Ս Կ Բ Ա Ն Ք

Մինչ Սիոնի այս բացառիկ թիւը մա-
մուլի տակ էր, ստացուեցան հետեւեալ հե-
ռագիրը եւ նամակները, զոր կը հրատարա-
կենք արտայայտուած զգացումներու շա-

հեկանութեան համար:

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ
Կաթողիկոսէն ստացուեցաւ հեռագիր մը
հետեւեալ բովանդակութեամբ:

Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեան
Պատրիարքարան Հայոց
Երուսաղէմ.

Մենք եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդս մեծ գոհումակութեամբ լսեցինք զեկուցումը
Կոմիտաս Արքեպիսկոպոսի ի մասին Ձեր միաբանական Համագումարին: Կը գմահատեմք
եղբայրական միասնութեան ոգին Ս. Աթոռիդ շուրջ, որ դրսեւորուեցաւ այդ առթիւ եւ
որին իմաստուն թարտարապետը հանդիսացաւ Ձերդ Սրբազնութիւնը: Մի անգամ եւս ըն-
դունեցէ՛ք Մեր եղբայրական սէրը եւ ջերմագին մաղթամբը անասան քաջառողջութեան,
շատ երկար տարիներ արեւել լեցուն:

Եղբայրական ողջագոյրումով
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎԱԶԳԷՆ

Ժընեւ, 16 Սեպտեմբեր 1980

Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Արք. Տէրտէրեան
Պատրիարք Հայոց Առաքելական Աթոռոյ Երուսաղէմի.

Ամենապատիւ Սրբազան Եղբայր,

Աւելի քան 10 օրերու մեր հեւ ի հեւ թամբորդութիւնները, հանդիպումները եւ տեսակ-
ցութիւնները Գերմանիոյ մէջ գրեթէ ժամանակ չձգեցին գրելու այս քանի մը տողերը եւ
կատարելու մարդկային ամենէն տարրական պարտականութիւն մը:

Մեր Երուսաղէմ կատարած այս անգամուամ այցելութիւնը ոչ միայն անկի երկար
տեսեց պարագաներու բերմամբ, այլ մասն անկի արդիւնատուր եղաւ: Ու այս՝ ոչ միայն
Համագումարներու առթիւ՝ այլ մասն ու առանկապէս անոնց յաջորդող շաքաթներու ըն-
թացքին մեզի տրուած պատեհութիւններով:

Ընդառաջելով մեր փափաքին, Ձեր Ամենապատուութիւնը ընծայեց մեզի ամէն դիրու-
թիւն՝ Ս. Երկիրը անկի հանգամանօրէն շրջագայելու եւ այցելելու պատմական տեղեր ու
սրբավայրեր, որոնցմէ ոմամք վերընծայեցին մեզի առիթը անգամ մը եւս վայելելու անոնց
կրօնարոյր մթնոլորտը, իսկ ուրիշներ՝ առաջին անգամ տեսնելու գոհումակութիւնը պար-
գեւեցին ինծի:

Այս առիթով անգամ մը եւս կը յայտնեմք մեր շնորհակալութիւնը Ս. Յակոբայ պան-
ծալի վանուց հովանիին մերքեւ հիմն լման շաքաթներ ապրած ըլլալու շնորհին համար:
Կը յայտնեմք մասն մեր շնորհակալութիւնը մեր թամբորդութեանց ընթացքին Ս. Աթոռոյդ
կողմէ մեզի համար կատարուած միութեան գոհողութեանց համար:

Կը կրկնեմք մեր խնդակցութիւնը Ձեր հրաշալի բժշկութեան համար, եւ կը մաղթենք
որ շատ երկարատեւ ու մնայուն ըլլայ Ձեր քաջառողջութիւնը շարունակելու համար Ձեր
տիրութիւնը Սրբոց Յակոբեանց վանքին, Միաբանութեան եւ Սուրբ Տեղեաց՝ ի բարեկար-
գութիւն, ի շէնութիւն եւ ի պայծառութիւն ամէնքին:

Աստուած անպակաս ընէ իր պահպանող Աջը Ձեր անձին ու Ս. Աթոռին վրայ իր Փառ-
քին, Ձեր պարծանքին եւ Հայ Եկեղեցիի օգտին համար:

Ողջունիւ եղբայրական սիրոյ
Աղօթակից
Շնորհիք Արքեպիսկոպոս
Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ

2 Սեպտեմբեր 1980

Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Արք. Տէրտէրեան
Պատրիարք Երուսաղէմի Առաքելական Ս. Աթոռոյն
Երուսաղէմ.

Սիրելի Սրբազան,

Կը յուսամ որ այս գիրը Ձեզ գտնէ Երուսաղէմ, եթէ չէ՛ք մեկնած Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին:

Ամենում շնորհակալութեանց հետ ման գագացուած երախտագիտութիւն՝ այն շատ գեղեցիկ եւ յոյժ կենսական գաղափարին համար, մախ, ու յետոյ, Ձեր կատարած հոյակապ ընդունելութեան եւ հիւրասիրութեանց համար:

Գրեցի յօդուած մը «Հայ Երուսաղէմը Երէկ եւ Այսօր» խորագրով եւ դրկեցի թերթերում:

Շահէ Սրբազանը եւ Դուք, ըրի՛ք այնպիսի գործ մը՝ որ մնայ պիտի ամոռանալի ու ըլլայ ման գրգիռը որ անգամ մը եւս կրկնուի, մէկ կամ երկու տարիէն:

Նման Եկեղեցական Համագումար մը չէ իրադրուած սա անցնող կիսադարեան Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ: Հոյակապ գործ գոր պարտինք Ձեզի եւ Շահէ Սրբազանին:

Շահէ Սրբազանին ուղարկեցի Աղեփսամդրիոյ ազգային իշխանութեան եւ Թեմականի, ինչպէս ման Ջաւէն Սրբազանի պաշտօնագիրները, ուղղուած Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին:

Իցի՛ւ թէ՛ այս տարի յաջողուի ինձ գալ Մայր Աթոռ եւ Ձեզ հոն գտնել: Գալ տարի պիտի ըլլամ 63 տարեկան եւ լրանայ պիտի վարդապետական ձեռնադրութեանս 40 ամեակը: Իսկ 1982-ին Ձեր ձեռնադրութեան 50 ամեակը. գեղեցիկ առիթ՝ որպէսզի դարձեալ գամք ինձ ինչ, աւելի՛ թիւով եւ շարունակեմք Համագումարը, ինչպէս ման փառաւորապէս տօնենք Ձեր յորելեանը: Սքանչելի պիտի ըլլայ եթէ Վեհափառ Հայրապետն ալ մերկայ ըլլայ Ձեր յորելեանին եւ համագումարին:

Կը յուսամք որ այդ օրը գայ, անպայման: Կը խնդրեմ որ ընդունիք Տարօնցիի իմ ջերմ եւ անեղծ սէրս, յարգամբնորոս հետ միասին:

Ձերդ

Սիրով եւ յարգամբնորով
Իսահակ Ծ. Վրդ. Ղազարեան

Գերաշնորհ Տ. Շահէ Արք. Ամենեան
Դիւանապետ Հայոց Պատրիարքարանի եւ
Վերատեսուչ Ժառանգաւորաց Վարժարանի
Երուսաղէմ.

Սիրելի Սրբազան,

Անվերջանալի թուող թռիչքէ մը ետք, ամսոյս 11-ին Ամմանէն Նիւ Եորք հասանք Տ. Կարէն եւ ես: Տ. Կարէն փութաց զինք Albany հասցեանի՛ք սաւառնակը գտնել: Գտաւ, սակայն մթնոլորտային անմպաստ պայմաններ զինք հասցուցին Syracuse, ուրկէ ես-ով հասաւ Albany յաջորդ առտու արեւածագին:

Նախկին Ժառանգաւորներու Երուսաղէմ եւ Սուրբ Երկիր այցելելը, Ձեր եւ Տ. Եղիշէ Պատրիարքի մախանձեռնութեամբ, աղուոր փորձառութիւն մը եղաւ: Կը սիրեմ հաւատալ որ այդ արագ անցնող եօթնեակը մտրոգեց թէ՛ հրաւիրեալները եւ թէ հրաւիրողները:

Լաւ եւ մերշնչեալ գագացումներով մեկնեցայ ես Համագումարէն: Անձնապէս Ձեր հոգածութիւնը եւ հիւրամեծարութիւնը կը գնահատեմ անհունօրէն:

Ակնածամբով եւ սիրալիր աջահամբուրիւ
Արտէն Ա. Քիմյ. Աշենան

3 Սեպտեմբեր 1980

Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեան
Բարեխնամ Պատրիարք Առաքելական Ս. Աթոռոյ
Երուսաղէմ.

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Եզիպտահայ մեր թեմին Առաջնորդ Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոս Երուսաղէմ վերադարձին զեկուցեց ժողովոյս, այնտեղ ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ անոր մեծամունդ հիմնադրին, Զաքարիա Պատրիարքին մոր ժամանակներու մէջ հիմնադիր ըլլալուն եւ բանաստեղծ Պատրիարք Եղիշէ Արք. Դուրեանի Յորեմիաններուն, ինչպէս նաեւ այս առթիւ տեղի ունեցած հոգեւորականներու ժողովին մասին: Մենք եւս ուրախ ենք Ձերդ Ամենապատուութեան հովանաւորութեամբ տեղի ունեցած այս հոգեւոր գործունէութեան համար որ անշուշտ իր օգտակարութիւնը պիտի ունենայ:

Ոչ միայն մեր Տիրախնամ թեմին, այլ ամբողջ արտասահմանի եւ Հայաստանայց Եկեղեցւոյ ակնկալութիւնները շատ են Ս. Երուսաղէմի վերաբերմամբ: Ձերդ Ամենապատուութեան կը մաղթեմք առողջ եւ երկար կեանք, որպէսզի Ձեր Աստուածահաճոյ եւ ազգօգուտ բոլոր ձեռնարկները յաջողին:

Այս առիթով շնորհակալութիւն կը յայտնեմք մեր Առաջնորդ Սրբազանին՝ Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոսին համար Ձեր ցոյց տուած հիւրասիրութեան եւ սրտաց ընդունելութեան համար:

Հայցելով Ձեր օրհնութիւնները եւ մաղթելով որ միշտ պայծառ մնամ Հայ Երուսաղէմի ազգապատկան սրբատեղիները, մնամք խորին յարգանքով

Ի դիմաց Քաղաքական Ժողովոյ
Ատենադպիր Ատենապետ

Գերաշնորհ Տ. Շահէ Արք. Անէմեան
Երուսաղէմ.

Սիրելի Սրբազան Հայր,

Վստահ եղէք որ Ձեր յղացած այս գաղափարին գործադրութիւնը, այսպէս, Երուսաղէմի սան եկեղեցականներու հաւաքոյթին, Երուսաղէմի մէջ, Օգոստոս 3-10, տեղծեց մեծ խանդավառութիւն եւ թողուց տեւական տպաւորութիւն: Մեզ վերստին շահեցաւ: Ս. Յակոբը եւ Պատրիարք Սրբազանը կը պարտին ա՛յդ՝ Ձեզի: Ինչպէս ըսուեցաւ, առ մուգն, ծառայեց ան «ամպերու փարատման», որ, ինքնին, պէտք է ըսել, մուսնում եւ յաջողութիւն է, եւ Ձեր ծանր աշխատանքներուն եւ գոհողութիւններուն պսակումը:

Շնորհակալ ենք, մասնաւորաբար Երեցկիներ եւս՝ Ձեզի, Ձեր ազնուական եւ եղբայրական հիւրասիրութեան եւ վերջին օրուան Ձեր ինքնաշարժը մեզի տրամադրած ըլլալուն համար: Կարելի եղաւ այդպէսով ոչ միայն Մասսատա երթալ, այլ նաեւ մեր ազգականին հետ ըլլալ: Շատ ուրախ պիտի ըլլամք երբ օր մը մեզի տրուի փոխադարձ հիւրասիրութիւն ընել Ձեզի: «Իմ լաւագոյն կէտը», Երեցկիներ կրկնակի շնորհակալութիւն կը յայտնէ Ձեզի: Աղօթող ենք Ձեր քաջառողջութեան եւ Ձեր բոլոր գործերուն յաջողութեան համար:

Սիրով
Վարդան Քեմյ. Մկրեան

Մարտի 17, 17 Սեպտեմբեր 1980

Ամեն. Տ. Եղիշե Ս. Արթ. Տերտերեան
Բարեխնամ Պատրիարք Առաքելական Ս. Աթոռոյն Հայ Երուսաղէմի
Երուսաղէմ.

Ամենապատիւ եւ հոգեւոր ծնողն իմ,

Սրտի ամհում ուրախութեամբ իմացայ մամուլէն որ վերաբուժական գործողութեան մը եմբարկուած է՛ք եւ այժմ գտած է՛ք եղբր Ձեր բնականոն քալուածքը, վիճակը:

Իրրեւ Ձեր հոգեւոր սանը, կ'աղօթեմ առ Բարձրեալն Աստուած որ Ձեզի պարգեւէ կատարեալ ապաքինում եւ քաջառողջութիւն եւ մորամոր յաջողութիւններ Ձեր եկեղեցանուէր եւ ազգանուէր գործունէութեանց:

Այս ուրախ առթիւ՝ կու գամ յայտնել մաեւ իմ խորին որդիական շնորհակալութիւնը Ձեզի՝ Ձեր ցոյց տուած ասպնջականութեան եւ հայրական գուրգուրանքին համար, զորս վայելեցինք այդ Համագումարին առթիւ: Իրապէս շատ շինիչ եւ դաստիարակիչ ոգիով պատրաստուած եւ ծրագրուած էին ամէն բան. եւ մոյմ ատեն ամսոռամալի օրեր անցուցինք Ձեր եւ Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս Ամենեանի շնորհիւ:

Արդ, շատ, շա՛տ պիտի խնդրէի որ գոնէ 2-3 տարին անգամ մը այսպիսի համագումարներ տեղի ունենային:

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Դարձեալ Ձեզի կը մաղթեմ կատարեալ առողջութիւն եւ կը համբուրեմ Ձերդ Ամենապատուութեան Ս. Աջը:

Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգմատիոսեան

Սեպտեմբեր 19, 1980

Ամենապատիւ Տ. Եղիշե Արթ. Տերտերեան
Պատրիարք Երուսաղէմի Հայոց
Երուսաղէմ.

Շատ սիրելի Պատրիարք Հայր,

Տակաւին պիտի չուզեմ հաւատալ որ ծանր կերպով հիւանդ եղած է՛ք: Վասնզի Հայ Եկեղեցին տակաւին պէտք ունի Ձեզի: Ուրեմն չեմք թոյլատրեր որ Վերի Երուսաղէմի սիրոյն Վարիմէն հրաժարիք:

Երուսաղէմի այդ ամմման եւ անգուգական շարաքը որ պարգեւեցիք բոլորիս, կը հաւատամ որ սկիզբն է միայն այն լայն ծրագրին որ Ձեր միջոցաւ հետզհետէ կերպարանք պիտի ստանայ եւ հասնի իր լրումին:

Ամբողջ համայնքը, ինչպէս մաեւ բազում քարեկամները Ձեր, կ'աղօթեն Ձեր կատարեալ առողջութեան համար: Անցեալին մեզ յուսախար չէ՛ք ըրած. վստահ եմ որ այս անգամ եւս պիտի չընէ՛ք:

Որդիական ակնածամբով եւ սիրով,

Մատչիմ ի համբոյր Ձեր Ս. Աջոյն
Գառնիկ Քիմյ. Հալլանեան

Երուսաղեմի Հայ Պատրիարքոսան պաշտօնաթերթ
ՍԻՈՆ-ի այս բացառիկ թիւը շարունցաւ Ս. Յակոբ-
եանց Տպարանին մէջ, Compuwriter IV TG տողաշար
մեքենային վրայ:

ԱԼԷՔՍ ԵՒ ՄԱՐԻ
ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԺԱՌԱՆԳԱԴՈՐԱՅ ՀԱՐԺԱՐԱՆ
ԵՒ ԸՆԾԱԶԱՐԱՆ